

Saborski izbori u Đakovu i Đakovštini 1884. godine

Branko Ostajmer

Godine 1884. imali su se održati izbori za Hrvatski sabor, prvi po dolasku grofa Dragutina Khuen-Héderváryja na bansku dužnost i prvi po reinkorporaciji Vojne krajine u sastav Banske Hrvatske. Novi je ban u Saboru izjavio da je vjeran kralju, državi, narodu i zakonu, a jasno je davao da znanja da bi mogao vladati i bez Sabora, ako ga većina ne bude podupirala.¹ Da bi ipak zadržao privid ustavnosti, Khuen odmah po stupanju na bansku čast započ- inje pretvarati Narodnu stranku (tzv. vladinovci, unionisti, mađaroni) u svoj poslušni instrument.² Oporbene Neodvisna narodna stranka (tzv. neodviš- njaci, obzoraši) i Stranka prava su krajem 1883. godine povele pregovore o sporazumu, ali do suradnje tada ipak nije došlo.³

Izbori su se imali održati prema Zakonu ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 15. srpnja 1881. godine⁴, koji je vrijedio za područje Banske Hrvatske, te prema izmjenama donijetim 1883.

1 Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb, 2000., 414.; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Drugi svezak: 1868.-1918., Zagreb, 2000., 265.-267.

2 Mirjana GROSS, u: *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb, 1968., 121.

3 Vodstvo Stranke prava tada još nije bilo spremno odbaciti bit Starčevićeva učenja, tj. bezuvjetno inzistiranje na samostalnoj hrvatskoj državi. Nakon toga, na samom početku 1884. godine, Neodvisna narodna stranka sama izlazi s novim programom o proširenju hrvatske autonomije u pravcu trijalizma. Taj je program imao okupiti sve opozicijske elemente, a po svojim je načelima prethodnica zajedničkog programa Neodvisne narodne stranke i Stranke prava iz 1894. godine. M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, 427.-430.

4 "Zakon od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", *Narodne novine* (dalje: *NN*), br. 164 i 165, Zagreb, 20. VII. 1881., 1.-2. i 21. VII. 1881., 1.-2.

godine, po reinkorporaciji Vojne krajine. Pravo glasa je bilo ograničeno na vrlo uzak sloj stanovništva, pa su mogle glasati samo muške osobe starije od 24 godine koje su plaćale najmanje 15 forinti izravnog poreza, zatim svećenici svih priznatih vjeroispovijesti, osobe s višom naobrazbom, umirovljeni časnici, i, što je naročito bilo važno, službujući, raspoloživi i umirovljeni kraljevski, zemaljski, gradski i općinski činovnici.⁵

Zakon iz 1881. godine je dijelio prostor Banske Hrvatske na 77 izbornih kotara, a ova je podjela dijelom počivala i na načelu da gradovi i veća trgovišta imaju svog zastupnika.⁶ Ti gradovi i trgovišta su tako birali 24 zastupnika, a seoske općine su birale 53 zastupnika.⁷

Područje Đakovštine je bilo razdijeljeno na tri izborna kotara. Đakovo je tada uživalo status trgovišta i imalo je pravo birati zasebnog zastupnika, a preostali dio upravne đakovačke općine i seoske općine đakovačkog upravnog kotara bile su podijeljene na još 2 izborna kotara. Vanjski đakovački izborni kotar 62. s biralištem u Đakovu je obuhvaćao vanjsku upravnu općinu Đakovo, Semeljce, Levanjsku Varoš i Drenje. Kotar 61. s biralištem u Vuku obuhvaćao je Vuku, Beketince, Punitovce, Široko Polje, Tomašance, Gorjane, Ivanovce, Viškovce, Koritnu i Mrzović iz đakovačkog, Bizovac, Martince, Josipovac, Satnicu i Petrijevice iz valpovačkog, te Hrastin, Laslovo, Koprivnu, Dopsin, Ladislavce, Jovanovac, Kravice i Retfalu iz osječkog upravnog kotara.

Kao upravno središte Đakovo je dobilo na važnosti 1875. godine, kada je na snagu bio stupio Zakon o ustroju političke uprave u kr. Hrvatskoj i Slavoniji.⁸ Među najznačajnije novine koje je donio ovaj zakon ubraja se ustrojavanje dvadeset podžupanija, pri čemu je virovitička županija bila podijeljena na tri podžupanije: virovitičku, osječku i đakovačku.⁹ Ovaj ustroj je opstojao do 1886. godine i do nove reorganizacije političke uprave. U tom razdoblju podžupanije predstavljaju prvostupanjski upravni organ, a Zemaljska vlada drugostupanjski, tj. bile su neposredno podređene Zemaljskoj vladi.¹⁰

Godine 1880. upravni kotar Đakovo imao je 30.796 stanovnika, upravna općina Đakovo 4996, a sâmo trgovište Đakovo 3755 stanovnika. Prema istom popisu, u kotaru Đakovo je bilo 26.541 (86.18%) rimokatolika, 4 grkokatolika

5 Isto, br. 164, 20. VII. 1881., 1.

6 Rudolf HORVAT, *Izborna reforma u Hrvatskoj*, Zagreb, [1918.], 3.

7 Isto, 4.

8 Dragutin PAVLIČEVIĆ, "Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881. godine", *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 89.

9 Isto; usp. Milan SMREKAR, *Priručnik za političku i upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I, Zagreb, 1899., 31.-32.

10 Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj*, Zagreb, 1969., 190.

(0.01%), 3615 (11.74%) grčko-istočnih (pravoslavnih), 55 (0.18%) evangelika (augzburške konfesije i reformiranih) i 581 (1.89%) izraelske vjeroispovijesti. Od toga je najviše bilo stanovnika hrvatskoga ili srpskoga materinskog jezika 26.547 (86.20%), zatim 2311 (ili 7.51%) njemačkoga materinskog jezika, 1306 (4.25%) mađarskog materinskog jezika te mali broj onih kojima su materinski bili ostali jezici.¹¹ Postupkom “križanja” ovih podataka dobivamo približne podatke o narodnosnoj strukturi stanovništva: 22.932 (74.46%) Hrvata, 3.615 (11.74%) Srba, 2.311 (7.50%) Nijemaca, 1306 (4.25%) Mađara, 581 (1.89%) Židova itd.¹²

Dužnost đakovačkog podžupana u vrijeme tih izbora obavljao je Slavko Cuvaj¹³, osoba koja je kroz gotovo tri desetljeća hrvatske povijesti imala zapaženu ulogu. Njegovom dolasku u Đakovo su prethodile službe u Brodu i Senju, i već u to vrijeme je bio ozloglašen među slavonskim neodvišnjacima.¹⁴ Njegovo imenovanje u Đakovu je izazvalo strepnju da će se opozicionalci naći na udaru snažnih političkih pritisaka.¹⁵

Cuvaj je bio svjestan koliko su rezultati nadolazećih izbora značili za učvršćenje vlasti Khuena-Héderváryja, a također i koliko bi uspješan ishod istih mogao otvoriti put njegovom napredovanju u službi. Stoga je odlučio uložiti sve svoje ovlasti, koje mu je pružio položaj upravitelja podžupanije, kako bi đakovačka podžupanija u novi saziv Sabora odaslala predstavnike vladine Narodne stranke. Upravo će takav administrativni sustav, koji Khuen izgrađuje od svog dolaska na mjesto bana, biti jedna od osnova njegove vlasti¹⁶, a činovnici poput Cuvaja su paradigma tog sustava.

Đakovština je slovila kao jedno od najjačih oporbenih središta, i dok su izbori za banovanja Ivana Mažuranića provedeni uglavnom slobodno, već 1881. godine, za banovanja Ladislava Pejačevića, Neodvisna narodna stranka i Stranka

11 *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913., 4, 7, 26.-27, 38.-39; Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., 57.-58. Za Austro-Ugarske Monarhije stanovništvo se popisivalo samo na osnovi vjerske pripadnosti i materinskog jezika, ali za trgovište i upravnu općinu Đakovo 1880. godine nemamo čak ni tu strukturu stanovništva.

12 Broj Nijemaca, Mađara i Hrvata iskazan na ovaj način je veći od njihova stvarnog broja, tj. prvenstveno među njih su uvršteni i Židovi koji su u popisu 1880. godine iskazani jedino po vjerskom izjašnjanju, a materinski jezik im je tada bio (uglavnom) njemački, ali i mađarski, hrvatski ili neki drugi.

13 Slavko Cuvaj (Bjelovar, 1851. – Beč, 1931.), političar. U upravnu službu stupa kao računarski savjetnik u Vojnoj Krajini. Od 1885. do 1905. godine je podžupan u Osijeku i Požegi, 1905-1906. ličko-krbavski veliki župan, 1908-09. vrhovni načelnik u Zagrebu, 1909-10. predstojnik odjela za unutrašnje poslove u Zagrebu te podban za banovanja P. Raucha. Početkom 1912. imenovan je banom, što je u Hrvatskoj dočekano sa žestokim otporom. Mirjana GROSS, “Slavko Cuvaj”, *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), 2., Zagreb, 1989., 759.-760. Na navedenom mjestu se ne spominje službovanje u Đakovu.

14 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

15 *Isto*.

16 M. GROSS, u: *Povijest hrvatskog naroda*, 123.

prava su, pod snažnim pritiscima, izgubile dva kotara u Đakovštini, zadržavši tek sâmo trgovište Đakovo.

Poseban značaj izboru u trgovištu davala je i činjenica da je Đakovo bilo sjedište biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je simbolizirao otpor Nagodbi, i s kojim je često identificirana Neodvisna narodna stranka, premda on tih godina ima već vrlo malo utjecaja na njezinu politiku. Neodvišnjaci su prema programu iz početka 1884. godine umjereni opozicija, ali Khuenu je nepoželjna svaka opozicija, pa tako želi slomiti i utjecaj Strossmayera, te svećenstva, koje u velikoj mjeri slijedi biskupove nazore.

Taj zadatak je preuzeo Slavko Cuvaj¹⁷, a veliku pomoć mu je u tome pružio i Mirko Hrvat¹⁸, prijašnji Strossmayerov politički pobornik, a 1884. godine jedan od najistaknutijih članova Khuenove Narodne stranke i prvi potpredsjednik Sabora u saborskoj periodu 1881.-1884. Strossmayer je tako petnaest godina vodio pritajeni sukob s Khuenom.¹⁹ Za vrijeme Khuenovog banovanja ban i biskup nikad nisu stupili u otvoreni sukob, unatoč izraženim političkim razmimoilaženjima i netrpeljivostima, a i susreli su se samo jednom, prigodom banova boravka u Đakovu, 10.-11. listopada 1893. godine.²⁰

Raspisivanje izbora

Banovom naredbom od 31. kolovoza 1884. godine, upućenom na sva gradska poglavarstva, sve podžupanije i sve kotarske oblasti, izbori su raspisani za 16., 17., 18. i 19. rujna, a istom su naredbom određeni i dani izbora za pojedine izborne kotare.²¹

17 Rudolf HORVAT, *Slavonija. Povjesne rasprave, crtice i bilješke*, knj. I., Zagreb, 1936., 49.

18 Mirko Hrvat (Zagreb, 1826. – Đakovo, 1893.), političar. Nakon završenog studija prava imenovao ga je J. J. Strossmayer osobnim odvjetnikom te odvjetnikom biskupskog vlastelinstva, a poslije i ravnateljem biskupskih dobara. Od 1861., kada je kao narodnjak jednodušno izabran za zastupnika trgovišta Đakovo, djelovao je u Hrvatskom saboru Od 1868. počeo je mijenjati politička shvaćanja; u rujnu 1873. glasovao je za revidiranu Nagodbu te je od tada otvoreno pristajao uz unioniste. Za banovanja K. Khuen-Héderváryja postao je 4. listopada 1884. predsjednikom Hrvatskog sabora. Vladimir GEIGER, "Mirko Hrvat", HBL, sv. 5., Zagreb, 2002., 724.

19 Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio, Zagreb, 1990., str. 215.

20 Taj susret je protekao u izrazito formalnom tonu. O ovom odnosu i Khuenovom boravku u Đakovu još vidi: Krešimir PAVIĆ, "Biskup Strossmayer i ban Khuen-Héderváry", *Đakovački vezovi. Prigodna revija 1989*, Đakovo, 1989., 27.-28.; "Iz djakovačkog kotara", *Vjesnik županije virovitičke*, br. 20, (Osijek, 1893), 155.; Željko LEKŠIĆ, "Ban Dragutin grof Héderváry u Đakovu", *Slavonski narodni godišnjak 1993.*, (Đakovo, 1993.), 81.; Vladimir GEIGER, "Nijemci Đakova i Đakovštine od 1848. do 1914. godine (2. dio)", *Scrinia slavonsica 2*, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod, 2002., 318.-319.

21 "Službeno", *NN*, br. 202, Zagreb, 1. IX. 1884., 1.

Broj 4 4029 — 774
mrx.

Truaxvisini gospodine
Banu.

Preputovav vudu svo
sličine, lez ixfituv vltada
zude oholnosti na bazu
putice ne da propustite
i u svoj Truaxvisinosti
dite le visohalsta sa
bazi, pouzvano podniti
le izvješće o obstoju
stih saje u pogledu
gotičkim u svoj put
izparisije vltadaje, sa
me držim da ipak bi
vam još saje pa ma
kar i bralko mitema
da se s tih oholnostih
povu dobro ufitom,
ser da dodjme u polo,
kaj da vltadaj Truax
visinosti podnesem
ste temeljitije i na

Lv. 6 - 69 - 774

Izvjēšće podžupana Slavka Cuvaja banu od 31. 8. 1884.

Ova banova odredba je donijeta bez konzultacija s Cuvajem, premda je on namjeravao utjecati na određivanje datuma izbora u 4 izborna kotara na koje je bila razdijeljena đakovačka podžupanija. Naime, đakovački podžupan je banu poslao “Izvjestaj o obzornostih koje u pogledu političkom u podžupaniji đakovačkoj vladaju”, u kojem je “smjerno” i ponizno tražio da Zemaljska vlada uskladi datume izbora s njegovim ocjenama stanja u podžupaniji, a čime bi vjerojatnost “dobrog uspieha” bila veća.²²

Izvjestaj puno govori o prilikama u podžupaniji, o sâmom Cuvaju, a dijelom nagoviještava i što će se zbivati za izbora koje će podžupan provesti te ga stoga navodim u cijelosti: “Proputovav sada sve občine, ter izpitav vladajuće okolnosti na brzu ruku, ne ću propustiti Vašoj Preuzvišenosti, ako to visoka ista zatraži, povremeno podnieti izvješće o obzornostih, koje u pogledu političkom u ovoj podžupaniji vladaju, samo držim, da ipak trebam još koje pa makar i kratko vrijeme, da se o tih okolnostih posvema dobro uputim, ter da dodjem u položaj, da Vašoj Preuzvišenosti prenesem što temeljitije i na pribavljenom si osviedoćenju osnivajuće podpuno izvješće u tom pravcu. Za sada pako ne mogu no ino, a da Vašu Preuzvišenost prije, nego li visoka kr. zemaljska vlada na temelju §§. 38. zakona od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevine Hrvatske Slavonije i Dalmacije odredi dane za izbor narodnih zastupnikah u ovdašnja 4 izborna kotara ne upozorim u najvećoj pokornosti na to, da bi za slučaj, ako postoji namjera visoke zemaljske vlade, da se za sve vanjske izborne kotare broj 60, 61 i 62. odredi jedan dan, ova odredba s jedne strane po mojem na dosadašnjem iskustvu osnivajućem se nu svakako nemjerodavnom mnijenju na uspieh izborah veoma štetno uplivala, jer sam si preduzeo, da ću predsjedati svim izbornim odborom glavom, čim bi svim strankam već unapried osigurao podpuni zakonski izbor, koji se onda za stalno od nikoje stranke nebi oboriti mogao; s druge strane primljen sam posvuda pri mojemu prvomu sastanku sa občinskim odbori i selskimi knezovi velikim povjerenjem, ter stoga držim, da bi uz moj trud, koga ću za dobar uspieh za vrieme razpisanih izborah uložiti, već moje predsjedanje pri izborih zamašnom polugom za izborni uspieh biti moglo. To pako ne će po mnijenju biti, ako se izbori za vanjske kotare na jedan dan odrede, dočim ni dovoljna činovništva za to ne imadem. Toga radi u svoj smjernosti nemjerodavno predlažem, da bi Visoka zemaljska vlada izbore u ovdašnja 4 kotara za četiri dana odrediti blagoizvolila i to za prvi dan za 63. kotar: Djakovo, zatim uzastopce za 62. vanjsko Djakovački kotar, 61. Vuka i 60. kotar Našice. Konačno najpokornije dodajem, da s jedne strane znadem, da će biti velikih

---

22 Hrvatski državni arhiv, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 243., spis 4029 – 1884.

poteškoćah u ovoj podžupaniji u pogledu izborah, a da me s druge strane do toga najsmjernijega predloga ne vode obziri napram sebi, nego hoću da samoj stvari služim.”

Međutim, Cuvaj je ovo izvješće uputio u Zagreb tek 31. kolovoza 1884. godine, dakle istog dana kada su banovom odredbom raspisani izbori, pa se već time nije mogao ispuniti njegov “nemjerodavni predlog”.

Stjecajem okolnosti ipak ni određeni dani izbora nisu previše odudarali od njegovog prijedloga. Naime, izbori za 60. izborni kotar Našice su raspisani za 16. rujna, za 61. kotar Vuka i 63. kotar Đakovo trgovište za 17. rujna te za 62. vanjski đakovački kotar, u koji su ulazili vanjska đakovačka upravna općina, Semeljci, Levanjska Varoš i Drenje, za 18. rujna.²³

U tim je okolnostima Cuvaj mogao “glavom predsjedati” trima izbornim odborima, a bilo je za očekivati da će 17. rujna predsjedati izborom u Đakovu, poglavito jer je izbor u trgovištu od obje stranke ocjenjivan kao značajniji i neizvjesniji. S druge strane, u kotaru Vuka je i prigodom izbora 1881. godine kandidat Narodne stranke pobijedio kandidata Neodvisne narodne stranke²⁴, te je podžupan imao razloga vjerovati da će se taj rezultat ponoviti i na predstojećem izboru.

Primivši navedenu bansku naredbu, Cuvaj, odnosno kr. podžupanija, je 4. rujna oglasila izbore za naredbom određene dane, a posebnim je dodatkom obznanila i točno mjesto i vrijeme održavanja. Izbor za kotar Vuka se je imao održati u općinskom uredu u Vuki, s otvaranjem u 10 i zatvaranjem birališta u 13 sati. Izbori za kotar Đakovo trgovište i vanjski đakovački kotar su imali biralište u zgradi podžupanije u Đakovu, s time da je prvi imao započeti u 9 i završiti u 12, a drugi započeti u 10 i završiti u 13 sati.²⁵

Isticanje kandidata

Ubrzo po raspisivanju izbora, neodvišnjaci i vladinovci su istakli svoje kandidate u tri đakovštinska kotara.

U trgovištu su đakovački neodvišnjaci, imajući “samo narodni interes i ponos” na umu, kandidirali dr. Konstantina Vojnovića²⁶, prvaka Neodvisne

23 “Službeno”, *NN*, br. 202, Zagreb, 1.IX. 1884., 1.

24 R. HORVAT, *Slavonija*, 46.; Stjepan SRŠAN, “Izbori za hrvatski sabor 1848. – 1918. godine”, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 14, Vinkovci, 1997., str. 114.

25 “Službeno”, *NN*, br. 206, Zagreb, 5. IX. 1884., 2.

26 Konstantin (Kosto, Kosta) Vojnović (Herceg Novi, 1832. – Dubrovnik, 1903.), političar, sveučilišni profesor i redovni član JAZU. Potomak stare plemićke obitelji, pravo doktorirao 1856. u Padovi.

narodne stranke koji je i u prethodna dva saziva sabora predstavljao Đakovo.²⁷

Vojnović je na izborima 1878. godine istaknut ponajprije kao kandidat politički aktivnog đakovačkog svećenstva, a ono je u narednim godinama činilo najagilniju đakovačku oporbu i najsnažniju Vojnovićevu uzdanicu.

Za Vojnovićevog protukandidata vladinovci su u Đakovu istaknuli Huga Sudarevića²⁸, tadašnjeg đakovačkog načelnika i nekadašnjeg činovnika na biskupijskom vlastelinstvu. Sudarević je ranije bio blizak politici one struje u Narodnoj stranci koja je 1880. godine istupila iz matice i formirala Neodvisnu narodnu stranku, i, po svemu sudeći, režimskoj Narodnoj stranci se je priklonio tek nakon umirovljenja²⁹ s mjesta provizora u vlastelinstvu. Zbog toga se neodvišnjački Pozor čudio kandidaturi “neznatnog” Sudarevića “koji se dva puta

Zastupnik u dalmatinskom saboru 1863.-1875., a po otvorenju sveučilišta 1874. godine imenovan je redovitim profesorom građanskog prava i seli u Zagreb. Zastupnik u Hrvatskom saboru u periodama 1878.-1881. i 1881.-1884. Jedan od najistaknutijih prvaka i ideologa Neodvisne narodne stranke. O Vojnoviću vidi: Ferdo ŠIŠIĆ, “Dr. Konstantin knez Vojnović Užički”, *Ljetopis JAZU za godinu 1909.*, sv. 24., Zagreb, 1910., 75.-101.; I PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 129.

27 Vojnović se u Đakovu prvi put kandidirao i pobijedio 1878. godine. Protukandidat mu je tada bio Mirko Hrvat, iako su obojica bili članovi tada još jedinstvene Narodne stranke. Na izborima 1881. godine pobijedio je vladinog kandidata Franju Jakševca. R. HORVAT, *Slavonija*, 42., 45-46.

28 Hugo Sudarević (Đakovo, 1831. – Đakovo, 1888.), političar. Na biskupskom vlastelinstvu službovao od 1849. do 1853. kao pisar, od 1853. do 1857. kao šumar (špan) u Semeljcima, a od 1857. do 1883. je obavljao dužnost provizora vlastelinstva. Nakon toga postaje đakovački načelnik, i tu je dužnost obavljao do smrti. Kao kandidat Narodne stranke je 1884. godine u trgovištu Đakovu izabran za zastupnika u Hrvatski sabor, a 16. listopada iste godine je u Saboru izabran za zastupnika Hrvatske u Donjoj kući Ugarskog sabora. U Sabor je, također kao kandidat Narodne stranke, izabran i 1887. godine, taj put kao zastupnik đakovačkog kotara. Bio je i istaknuta osoba đakovačkog kulturnog i društvenog života, pa je tako 1876. godine bio potpredsjednik i tajnik Pjevačkog društva “Sklad”, a od 1877. do 1879. godine i njegov predsjednik. Bio je i predsjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva Đakovo po njegovu osnutku 1872. godine, te dužnosnik đakovačke podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i podupirući član istog. “Todesfälle”, *Die Drau*, br. 4, Osijek, 12. I. 1888., 2.; M. HORVAT, *Spomenica “Sklad” – “Preradović”*; Mirko MARKOVIĆ, “Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja”, *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Vinkovci, Zagreb, 1976., 205.; Agneza SZABO, “Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću”, *Diacovensia*, god. 3, Đakovo, 1995., br. 1, 83.; Matija PAVIĆ - Milko CEPELIĆ, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904., 917.-918.; R. HORVAT, *Slavonija*, 49.-52., 55.; /Mato HORVAT/, *Nekoliko podataka o prošlosti nekih djakovačkih kulturno-prosvjetnih društava*, s. I., s. a., (rukopis), 23.-25.; Stjepan FINK, *Spomenspis 50-godišnjice opstanka i posvete novog spremišta dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872.-1922.*, Đakovo, 1922., 6.

29 Početkom osamdesetih godina došlo je do velikih promjena u činovništvu vlastelinstva budući da je Strossmayer inzistirao na školovanim osobama, pa je 1883. i Sudarević umirovljen. Još u prosincu te godine Sudarević je molio Strossmayera da ga zadrži na mjestu nadzornika ekonomije, navodeći niz poslova koje bi mogao obavljati, i opravdavajući se da u vrijeme kad je on počeo služiti u Hrvatskoj nije bilo gospodarske škole, ali da je on čitao djela naprednih ekonomista i osposobio se kroz dugu praksu. Unatoč tome, biskup svoju odluku nije promijenio. H. Sudarević – J. J. Strossmayeru, Đakovo, 30. XII. 1883., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHZU), XI-A/ Sud. Hu. 10.

i sam za Vojnovića borio i njegovoj pobjedi veselio”.³⁰ Khuenov tisak je, dakako, isticao “popularnost te čestiti karakter Sudarevića koji ga čini jednim od najomiljenijih sugrađana”, izražavajući uvjerenost da te navodne odlike jamče pobjedu njihovom kandidatu.³¹

Konstantin Vojnović

Hugo Sudarević

Za kandidata Neodvisne narodne stranke u kotaru Vuka istaknut je “poznati rodoljub i nesebični dobrotvor” Božo Topalović³², gorjanski župnik koji je u periodu 1878.-1881. već bio zastupnik ovog kotara u Saboru, ali na izborima 1881. godine nije uspio ponovno pobijediti. Kao kandidat Narodne stranke u ovom kotaru se ispočetka spominjao čepinski vlastelin Bela Adamović.³³

30 “Izborno gibanje”, *Pozor*, br. 212, Zagreb, 15. IX. 1884., 2.

31 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

32 Božo Topalović (Zdenci, 1835. – Gorjani, 1895.), svećenik. Svećenik od 1859., župnik u Gorjanima od 1871. godine. Izabran na listi Narodne stranke 1878. godine u Hrvatski sabor u kotaru Vuka, bio među osnivačima Neodvisne narodne stranke 1880. godine. Kasnije se još nekoliko puta neuspješno kandidirao. Istaknuo se i velikim novčanim priložima za osnutak Dječjeg sjemeništa. Josip Juraj STROSSMAYER, “Okružnica”, *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 12, Đakovo, 30. VI. 1895., 105.; M. PAVIĆ – M. CEPELIĆ, Josip Juraj Strossmayer, 71., 95.-96.; R. HORVAT, Slavonija, 46., 49.-50., 55.; Jasna TURKALJ, Nosioci pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća, Zagreb, 2002. (neobjavljeni rukopis disertacije), 171., 198.

33 Bela Adamović Čepinski (Čepin, 1856. – Osijek, 1934.), agronom i skladatelj. Studij agronomije završio u Beču gdje je studirao i glazbu. Bavio se i gospodarstvom na obiteljskom imanju Čepin koje je već 1883. rasparcelirano te polovica prodana da bi se podmirili dugovi, a ostalo zemljište je zadržao Bela. Neko je vrijeme bio upravitelj pošte u Đakovu, a od 1897. do 1908. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru. Antun PETRUŠIĆ - Ante SEKULIĆ, “Bela Adamović Čepinski”, HBL, 1., Zagreb, 1983., 19.

Oporbenjaci su odmah komentirali da su sve nade da će Topalović pobijediti jer se u okolici “slabo znade za patriotska djela njegovog takmaca”, ali su naknadno priznali da se po najavi njegove kandidature nisu mogli oteti bojazni da bi opet mogli ostati u manjini.³⁴

Međutim, u režimskom su tisku uskoro sa žalošću priopćili da je Adamović odustao od kandidature, a kao jedini razlog je navedena njegova zauzetost gospodarskim poslovima na vlastelinstvu u Čepinu. Isključen je pritom bilo koji politički razlog koji bi upućivao na neprihvatanje mandata, i umjesto njega je najavljena kandidatura Stjepana Barlovića³⁵, dotadašnjeg zastupnika đakovačkog kotara. Njegove su izglede, naravno, ocjenjivali najboljima, a neodvišnjaci su pisali da se kod Barlovića ne može naći ništa što bi se inače kao preporuka Adamoviću moglo istaknuti. Označili su ga kao nepoznatog i neznatnog čovjeka koji kroz tri godine u Saboru “nije ni usta otvorio”, ali je glasovao za svako povišenje poreza. Uspjeh protiv Barlovića činio im se izglednijim nego protiv Adamovića, i upravo su neispunjenje tri godine ranije danih obećanja navodili kao razlog zakašnjelog Barlovićevoeg kandidiranja.³⁶

U vanjskom đakovačkom izbornom kotaru je Narodna stranka vrlo brzo za svog kandidata istaknula posjednika Lavoslava Jaića³⁷, dok se je kao kandidat Neodvisne narodne stranke u početku spominjao Franjo Rački. Ta se je informacija, naime, početkom rujna pojavila u režimskom tisku, u kojem je

34 *Isto*, 2.; “Iz Đakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74., Vukovar, 13. IX. 1884., 2.; “Izbori”, *Pozor*, br. 219., Zagreb, 23. IX. 1884., 2.; “Izborna kretanje”, *Narodne novine*, br. 208., Zagreb, 9. IX. 1884., 3.

35 Stjepan Barlović (Đakovo, 1852. – Graz, 1928.), veleposjednik, političar. Bio je narodni zastupnik Narodne stranke u razdoblju od 1884. do 1901. godine. Tijekom više desetljeća bio je istaknuta osoba đakovačkog društveno-političkog života, između ostalog i dugogodišnji zapovjednik i predsjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva te načelnik trgovišta za vrijeme Prvog svjetskog rata. S. FINK, *Spomenspis*; /M. HORVAT/, *Nekoliko podataka*, 29.-30.; R. HORVAT: *Slavonija*; M. MARKOVIĆ, “Đakovo i Đakovština”, 199.

36 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 73., Osijek, 11. IX. 1884., 2.; “Izbori”, *Pozor*, br. 219., Zagreb, 23. IX. 1884., 2.

37 Lavoslav (Leopold) Jaić (Đakovo, 1839. – Đakovo, 1886.), posjednik. Vrlo značajna osoba gospodarskog i kulturno-prosvjetnog života Đakova. Bio je predsjednik Pjevačkog društva “Sklad”, zapovjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva, društva, suvlasnik paromlina “Sloga” i obavljao više službi na biskupijskom vlastelinstvu u Đakovu. Na izborima 1884. godine izabran u Hrvatski sabor na listi Narodne stranke, a 16. listopada iste godine izabran je i za zastupnika u Donju kuću Ugarskog sabora. Umro je 21. VIII. 1886. godine pa je za vanjski đakovački izborni kotar 6. XI. obavljen naknadni izbor na kojem je bez protukandidata izabran Dragutin Böllein, član Narodne stranke. M. HORVAT, *Spomenica “Sklad” – “Preradović”*; ISTI, *Nekoliko podataka*, 24.-25.; M. PAVIĆ - M. CEPELIĆ, *Josip Juraj Strossmayer*, 913., 917.; M. MARKOVIĆ, “Đakovo i Đakovština”, 237.; Ž. LEKŠIĆ, “Iz povijesti đakovačkih mlinova”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 4, Đakovo, 2001., 27.-28.; S. FINK, *Spomenspis*, 6.-7.; *Izješće kr. podžupana županije virovitičke ob uredovnom djelovanju kr. županijske oblasti virovitičke i područnih joj kr. kotarskih oblasti, za vrieme od 1. rujna 1886. do 31. prosinca 1886.*, Osijek, 1887., 123.

ustvrđeno da oporba vrlo ozbiljno shvaća stvari budući da je “narodskom čovjeku” Jaiću suprotstavila biračkom tijelu “posvema nepoznatog” zagrebačkog kanonika. Ne dovodeći u sumnju velike zasluge koje je “učeni gospodin doktor” stekao na znanstvenom polju, navedeno je čak da Rački kao zastupnik nije ravan Jaiću jer su malobrojni dorasli poznavaju nju dobra i zla naroda u onoj mjeri koliko je to Jaić, koji je cijeli svoj život u neprekidnom doticaju sa svim slojevima stanovništva, ispoljavajući pritom stalno toplo zanimanje za javne poslove.³⁸

Najave kandidature F. Račkog su bile netočne, i neodvišnjaci su kao kandidata istaknuli Marijana Derenčina³⁹, istaknutog pravnika koji je istom 1883. godine pristupio Neodvisnoj narodnoj stranci. Vjerojatni razlog “kašnjenja” Derenčinove kandidature je njegovo dvoumljenje oko kotara u kojem će se kandidirati. Naime, Derenčin je u zadnji tren odustao od kandidature u III. zagrebačkom kotaru i odlučio se za đakovački.⁴⁰ Dopisnik Narodnih novina je

Marijan Derenčin

38 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.-2.

39 Marijan Derenčin (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.), književnik, pravnik i političar. Diplomirao i doktorirao pravo u Beču, godine 1865. izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. Od 1876. do 1883. godine predstojnik vladinog odjela za pravosuđe. Godine 1883. istupa iz Narodne stranke i pristupa Neodvisnoj narodnoj stranci. Boris SENKER, “Marijan Derenčin”, HBL, sv. 3., Zagreb, 1993., 305.-307. Kao član Neodvisne narodne stranke se je 1884. godine kandidirao u vanjskom đakovačkom izbornom kotaru i bio poražen. R. HORVAT, *Slavonija*, 49.-50.

40 O svojoj je odluci izbornike koji su ga namjeravali kandidirati obavijestio tek sredinom rujna, pred odlazak u Đakovo, izrazivši zahvalnost na ukazanom povjerenju. “Izbori”, *Pozor*, br. 215, Zagreb, 15. IX. 1884., 2.; Jasna TURKALJ, *Nosioci pravaške misli*, 334., 337.

kao razlog isticanja Derenčina naveo “nesigurnost” uspjeha F. Račkog, izražavajući uvjerenje da će ipak i Derenčin “sjajno propasti”. Dodao je da se u Đakovu dobro zna da je oporbeni kandidat “kao žuskok’ iznevjerio stiegu žnarodne stranke’, ter bez povoda uskočio u tuđji neprijateljski logor”. Zanimljivo je da su vladinovci isticali “zavičajnost” svojih kandidata, pa je i tako i u slučaju Jaića i Derenčina izraženo uvjerenje da će “sviestni birači voljeti domaćećeg sina, nego stranoga jim kandidata”⁴¹, a Pozor je, reagirajući na to “okoriščivanje lokalnim razmiricami”, pisao “kako se u nas još sveudilj krivo shvaća zadaća člana sabora, koji je zastupnik cieloga naroda a ne samo svoga kotara”.⁴² Oporba je svoje kandidate istaknula kao prokušane, značajne, sposobne i voljne muževe, naglasivši da dalje sve ovisi o svjesnim izbornicima koji zakonom zajamčenim slobodnim izborom imaju ukloniti nesposobnjake, sebičnjake, “koji se i u najboljem narodu kote, kad se nadaju tuđjemu okrilju”.⁴³

Predizborne borbe

Odmah po raspisu izbora, Zemaljska vlada i narodnjaci su stupili u predizbornu akciju. Upravni aparat, sudstvo i redarstvene snage su revno radili na izboru vladinih kandidata za saborske zastupnike. Za svoje kandidate narodnjački su prvaci govorili da su legalisti, pristaše reda, realisti te radini, stabilni, ozbiljni i odgovorni ljudi. Za kandidate sebi protivničkih, oporbenih stranaka isticali su da su to manje ili više veleizdajnički raspoložene osobe, koje govore o zakonitosti, a rade nezakonito, koje izazivaju nezadovoljstvo u narodu kako bi tim nezadovoljstvom bili podržani od naroda, i koje se služe demagogijom.⁴⁴

I u Đakovštini se je odmah po isticanju kandidata razvila burna izborna agitacija i došlo je do zaoštavanja političkih odnosa. Agitacija se je posebice razvila na novinskim stranicama, pri čemu nije korišten samo salonski rječnik. Obje su se strane međusobno optuživale za manje-više sličnih djela: smutnje, ucjene, demagoška obećanja, drskosti i druga nasilja. Đakovački narodnjaci su se prvenstveno koristili prostorom u Narodnim novinama⁴⁵ te osječkom listu Die Drau, a neodvišnjacima je na raspolaganju bio organ Neodvisne narodne stranke

41 *Isto*; “Izborno kretanje”, *NN*, br. 211, Osijek, 12. IX. 1884., 2.

42 “Izborno gibanje”, *Pozor*, br. 207, Zagreb, 9. IX. 1884., 2.

43 “Iz Đakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74, Vukovar, 13. IX. 1884., 2.

44 I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 255.

45 Narodna stranka nije formalno imala svog stranačkog lista, ali je od raskola 1880. godine imala na raspolaganju vladine *Narodne novine*. Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb, 1962., 269.

Pozor te vukovarski Srijemski Hrvat. Pri tome su oporbeni listovi redovito padali pod udar cenzure i bili zapljenjivani.

Najburnija i najoštrija borba je bila i sâmom trgovištu i razmjerno tome je bila popraćena i u novinskim napisima.

Neodvišnjaci su po samom Cuvajevom postavljanju sudili “da će borba biti ljuta i krvava”, “na život i smrt”⁴⁶, a narodnjaci su također najavljivali žestok boj u Đakovu jer se je tu, kako su govorili, nalazio “stalni glavni stožer oporbe” čiju okosnicu čini svećenstvo sa svojim nećacima i rođacima te nekim “lajavcima” koji “političko okretanje kaputa vrše sa svojevrsnom virtuozičnošću”.⁴⁷ Svećenstvo je doista bez iznimke podupiralo Vojnovićev izbor, ali i izbor druge dvojice oporbenih kandidata, i mnogi su svećenici, te osobe iz vlastelinstva imale zapaženu ulogu u agitaciji. Time su borbe u Đakovu u velikoj mjeri zadobile karakter sukoba između svećenstva i podžupanijskog te općinskog činovništva.

Među svećenstvom posebno isticao Milko Cepelić⁴⁸, tada biskupski tajnik i bilježnik konzistorija, a po svojem kasnijem svjedočenju “generalni staabschefs za cielu đakovačku biskupiju” nakon 1878. godine.⁴⁹ Đakovački dopisnik Narodnih novina je Cepelića imenovao “meštrom izborne agitacije”, a njegovo je zalaganje ironično pripisivao težnji za “crvenim pojasom”. Pritom ga je optuživao da, kao i tri godine ranije, pokušava izbornike privući obećavajući im “bezplatnu žirovinu i štošta drugo”.⁵⁰ Sâm Cepelić je vrlo vjerojatno bio autor nepotpisanih predizbornih članaka u Srijemskom Hrvatu.⁵¹

Uz Cepelića se često spominje i ime Aleksandera Mandta⁵², tadašnjeg ravnatelja biskupijskog vlastelinstva. Mandt je pred izbore bio najčešći objekt

46 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

47 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

48 Milko (Mihovil) Cepelić (Vuka, 1853. – Đakovo, 1920.), etnograf i povjesničar. Zaređen 1877. godine, od 1888. papinski komornik, od 1901. apostolski protonotar a 1910. godine je imenovan kanonikom. Bio je i povjerenik te desna ruka Strossmayerova. Pisao znanstvene radove o narodnim rukotvorinama i biljkama te više historiografski radova od kojih je najznačajnija (u koautorstvu s Matijom Pavićem) monumentalna biografija *Josip Juraj Strossmayer*. O Cepeliću vidi: Marin SRAKIĆ, “Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu”, *Diacovensia*, god. 3, Đakovo, 1995., br. 1, 282.; Marko BABIĆ, “Milko Cepelić”, HBL, sv. 2., Zagreb, 1989., 631.; ISTI, “Život i rad Milka Cepelića s bibliografijom radova”, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god 31, br. 3-4, Zagreb, 1982, 33.-37., i tamo navedena literatura.

49 Krešimir PAVIĆ, “Autobiografija Milka Cepelića”, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 30/1981, br. 3, 23.

50 “Izborni kretanje”, *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

51 Po duhu i rječniku tekstova se može zaključiti da potječu od istog autora, a Cepelić je u svojoj autobiografiji spomenuo i pisanje u *Srijemskom Hrvatu*. Ti tekstovi još nisu bili predmet istraživanja. Usp. Krešimir PAVIĆ, “Autobiografija Milka Cepelića”, 23.

52 Aleksander Mandt (Vukovar, 1844. – Osijek, 1892.). Zaređen od biskupa Strossmayera u Đakovu 28. IX. 1866. godine. Profesor vjeronauka na osječkoj gimnaziji, a od 1882. do 1886. godine ravnatelj vlastelinstva. M. PAVIĆ - M. CEPELIĆ, *Josip Juraj Strossmayer*, 63., 874.-875, 914.-916.

vladinog novinstva koje je putem njegove osobe vršilo napade na vlastelinstvo, a indirektno i na samog biskupa. Među skandalima koji su mu se pripisivali bilo je i skidanje i plijenjenje marama te pregača ženama koje su ranije tog ljeta u biskupijskim šumama brale jagode.⁵³ I pravaška Sloboda je nakon izbora pisala da Mandt obavlja dužnost ravnatelja “na sramotu biskupiji, na ruglo biskupu” te da je “čovjek bez znanja, bez vještine, neumoljiv, silnik, spletkar”.⁵⁴ U pitanju su bile i ranije često ponavljane optužbe za neracionalno gospodarenje biskupijskim dobrom kojima se je željelo diskreditirati biskupa Strossmayera, ali su one glede Mandta u velikoj mjeri bile osnovane. Naime, prema ocjeni Strossmayerovih biografâ, Mandt doista nije bio dovoljno stručan niti je imao pravi pregled stanja vlastelinstva pa je 1886. godine morao odstupiti.⁵⁵ Franjo Rački je još 1882. godine, između ostalog, upozoravao Strossmayera da se o Mandtu u Zagrebu “misli i govori najlošije”⁵⁶, ali ga je biskup naredne četiri godine ipak zadržao na mjestu ravnatelja. Za to vrijeme je Mandt provodio opsežne reforme u vlastelinstvu koje su, po svemu sudeći, naišle na val nezadovoljstva u Đakovštini.⁵⁷ To su nezadovoljstvo vladinovci iskoristili i usmjerili ga protiv Strossmayera i Vojnovića.

Narodnjaci su Mandta konkretno optuživali i da “đakovačko građanstvo stranom sam, stranom kroz svoje agente zavadja, obećavajuć đakovačkim biračem, da će jim, budu li glasovali za Vojnovića, ustupiti neki pašnjak ‘Ribnjak’”, te da je dao razglasiti “da su ugovori glede iznajmljenja vlastelinskih krčamah gotovi, samo da čekaju na podpis, i da će jih dati samo onomu, koji bude glasovao za opozicionalnoga kandidata Vojnovića”.⁵⁸ To su bile samo neke od optužbi koje su bile upućene prema kaptolu i vlastelinstvu, a Die Drau je tvrdila da bi za “sve makinacije i smutnje s kojima gospoda iz oporbe nastupaju u nevjerojatnoj drskosti” i Leporelov⁵⁹ registar bio premalen.⁶⁰

53 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.; “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

54 “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

55 M. PAVIĆ – M. CEPELIĆ, *Josip Juraj Strossmayer*, 875.

56 F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 18. II. 1882. i Zagreb 4. III. 1882., *Korespondencija Rački – Strossmayer, knjiga treća*, priredio Ferdo Šišić, Zagreb, 1930., 9-13. (dalje: *KRS*, III)

57 Zabrinut, Rački je šest mjeseci prije izbora obavijestio Strossmayera da “Folnegović (Fran Folnegović, zastupnik Stranke prava – op. B. O.) širi glas (ne hotice, nego iz brbljavosti), da će Vojnović teško uspjeti u Đakovu, jer da je sva Đakovština razjarena proti vlastelinstvu radi direktora i radi drakoničkoga – kako veli – utjerivanja duga i šumskih odšteta”. F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 16. III. 1884., *KRS*, III, 113.

58 “Izborno kretanje”, *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

59 Po Leporellu, pratiocu Don Juana iz Mozartove opere Don Juan, koji je slagao album o Don Juanovim ljubavnicama.

60 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 72, Osijek, 7. IX. 1884., 1.

Vojnovićevo biračko tijelo, naravno, nije bilo sačinjeno samo iz redova kaptola i vlastelinstva, pa tako posebice treba izdvojiti đakovačkog odvjetnika dr. Đuru Kovačevića.⁶¹ Kovačević je bio jedan od najzrešćih đakovačkih oporbenjaka za Khuenova banovanja i jedna od najagilnijih osoba đakovačkog političkog i kulturno-prosvjetnog života. Vojnovićev uspjeh na izboru 1881. se ima zahvaliti ponajviše njegovom zalaganju, a nakon toga mu je povjerena i dužnost odvjetnika biskupijskog vlastelinstva.

Dopisnik Narodnih novina iz Đakova je, između ostalog, pisao: “Naš kr. javni bilježnik Gjukica zatvorio je svoju pisarnu na nekoliko danah u oči izbora narodnog zastupnika, ter natukao na svoju mudru pjesničku glavicu žneodvisnu kapicu’ lika i oblika ‘Faustove kapice’, da može saznati tajne ne samo onih, koji će glasovati na neodvišnjaka Voju, nego i za kandidata narodne stranke H. Sudarevića”.⁶² Nema sumnje da je svaka od suprotstavljenih strana u danima pred izbore “prebrojavala” svoje i protivničke glasove, ali na Kovačevićev račun su narodnjaci upućivali iste uopćene optužbe o podmićivanju, demagogiji te ovisnosti o “vlastelinu”, od kojega je, navodno, dobivao i “mastne dnevnicе za trud i muku”.⁶³

Najveći dio ovih pritužbi Sudarevićeve strane možemo ocijeniti upitnima i reći da im je svrha bila otkloniti pažnju s predizbornih aktivnosti onih koji su doista imali u rukama poluge moći, i koji su mogli značajno utjecati na regularnost izbornog čina. Tako je, na primjer, vrlo znakovita i neuvjerljiva tvrdnja o mračnim manipulacijama koje su neki (misli se, dakako, na Vojnovićeve pristaše) višestruko izvršili s đakovačkim biračkim popisom, a isto je tako znakovit i zanimljiv nastavak u kojemu se kaže da je Cuvaj ušao u trag tim manipulacijama te da će “za vremena provesti određene korekture”.⁶⁴

Cuvaj je uložio doista velik trud da za Sudarevića pridobije đakovačke izbornike, i pri tom se je, pored ucjena i podmićivanja, poslužio i oružništvom te županijskim, podžupanijskim i općinskim činovništvom. Navodno je čak bio izjavio da “on mora izbor u Đakovu i u kotaru njegovu provesti u korist vladajuće

---

61 Đuro (Đuka) Kovačević (Osijek, 1841. – Đakovo, 1910.), odvjetnik, političar i pjesnik. Ubraja se među najvjernije Strossmayerove štovatelje i najistaknutije osobe Đakova s kraja 19. i početka 20 stoljeća. Od 1883. do kraja 1888. službuje i kao odvjetnik biskupijskog vlastelinstva, a aktivan i u političkom životu, pri čemu treba istaknuti i kandidaturu na listi “zdužene opozicije” na “krvavim bošnjačkim izborima” 1897. godine. Bio je dugodišnji član đakovačkog Pjevačkog društva “Sklad” i njegov predsjednik od 1882. do raspuštanja društva 1886. godine. 1896. godine je osnovano Hrvatsko pjevačko društvo “Preradović” kao nastavljaj “Sklada”, a Kovačević mu je bio predsjednik od 1896. do 1902. godine.

62 “Izborno kretanje”, *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

63 *Isto*.

64 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.

stranke, ma to njega stajalo glave”.⁶⁵ Pozor je o Cuvaju pisao: “Od 4. rujna pa sve do dana izbora slao je podžupanijske poslužnike i obćinske pandure od kuće do kuće, da raznose pisane pozivnice, s kojimi jih je k sebi na izborni dogovor pozivao. Išli su izbornici jedan po jedan i riedko je, da su se dvojica trojica pred njim zajedno snašla. Mudra lija nije htjela da ima svjedoka svojim riećima. Tuj je na sva usta trubio svietu, kako je štetno po nje, ako sliede žpopovsku’ stranku, ako se dadu od biskupa i njegovih komandirati; dokazivao im, kako bi bolje bilo, da se popovi mjesto politici oltaru posvećuju”. Očito je kako Cuvaj nije pozornost posvećivao naglašavanju Sudarevićevih sposobnosti, već je uglavnom težio Vojnovića predstaviti kao izrazito “popovskog” zastupnika, a potom okrenuti izbornike protiv svećenstva i samog Strossmayera. Da je ta agitacija mogla dati ploda, svjedoči i sam autor članka u Pozoru, koji priznaje da Vojnovića u Đakovu “žalibože većim dielom svećenićkim zastupnikom smatraju, pa to ne tek neuki seljaci, nego i trgovci, te gospoda od podžupanije i suda”.

Još veći učinak je Cuvaj mogao ostvariti prijetnjama i obećanjima, a nije bilo sumnje da podžupan ima u rukama ovlasti da dotične prijetnje i obećanja i izvrši. Tako je izbornike strašio “da će im sinove prigodom reklamacije dati unovačiti; da im neće ženitbene dozvole u ministarstva izhoditi; da će im koncesiju za obrt oduzeti; da pri svih obćinskih sgrada i svih težačkih poslovi neće zasluge dobiti” i slično, a drugima je obećavao “da će zajam pri visokoj vladi uz nizke kamate izposlovati; da će jim sinovom i kćerim štipendije izhoditi; da će im obćinsku službu pribaviti; da će im podžupanijska i obćinska vlast svagda na ruku ići; da, ako je sada koji potreban, da će mu rado sa 10, 20, pače sa 100 forinti u pomoć priteći; pače da će pojedincu i samu parnicu, koju dotičnik s kime ima, pospješiti i riešiti”.⁶⁶ Vojnovićevim je pristašama agitacija zadnjih nekoliko dana pred sam izbor bila onemogućavana i od strane oružništva, koje je Cuvaj u tu svrhu smjestio u grad. Oružništvo je ograničavalo kretanje oporbenjacima, pratilo ih te privodilo pred sud i podžupaniju, a istaknutiji među njima su bili pod posebnom prismotrom.⁶⁷

Ove pritiske i akcije oružništva nije zatajila ni provladina Die Drau, ali je sve to, dakako, opravdavala protuvladinom djelatnošću privedenih. Tako je, na primjer, sa zadovoljstvom konstatirala da je klerik Martin Kirchmayer priveden na policiju i da mu je tamo udijeljena “dostojna lekcija glede njegova ponašanja”, a to se “ponašanje” sastojalo u kolportiranju “dražesnih letaka protiv vlade”, što

65 R. HORVAT, *Slavonija*, 50.

66 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.; o Cuvajevoj agitaciji još vidi: “Poslije boja”, *Pozor*, br. 212, Zagreb, 15. IX. 1884., 2.

67 *Isto*; “Sa izbora u Đakovu koncem rujna”, *Sriemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.

je činio u dokolici koju su mu ostavljale njegove “bogobojazne studije”. Na istom mjestu je najavljeno da to isto navodno čeka i “glavnog pjetlića te junačne bagre”, upravitelja Mandta. I sam je “energični” Cuvaj tako “jednom od prebožne gospode” bio zaprijetio kolcem, a Die Drau je izrazila nadu da nije i stao samo na prijetnji.⁶⁸ U Đakovu je tih dana, pored oružništva, boravio i državni odvjetnik iz Osijeka, kojeg je Cuvaj doveo da mu “bude pri ruci”.

Uz podžupana je “najpogibeljniji i ujedno najbezobzirniji korteš protiva Vojnoviću” bio đakovački načelnik, sâm Sudarević. On je posebno uspješno mogao utjecati na volju birača, i to ne samo svojim položajem već i brojnim obiteljskim vezama.

Dopisnik Pozora iz Đakova je nakon izbora pisao: “I zaista nije bilo kuće (izborničke) u Djakovu, koje Sudarević nebi pohodio, te hulio Vojnovića i njegove prijatelje, uprav molio izbornike, da mu pri izboru svoj glas dadu. Neuke je na podpis silio i izmamiv podpis, zatvorom im se zaprijetio, ako za njega neglasuju. Mnoge i mnoge je pako novcem prikupio i to ne svojim, kako nam jednom sgodom sam reče. Koga nebi našao jednom kod kuće, toga bi pohodio drugom, pohodio ga danju, pohodio noću, u krčmi, u brdu, u polju, samo da ga za sebe kapariše. I tako je taj čovjek radio dneve i noći i može se reći upravo cigančio za mandat”.⁶⁹ Sudarevićevu je u “cigančenju” pomoć pružao i njegov sin Josip (Pepša) Sudarević⁷⁰, nekad vatreni pravaš na Sveučilištu, kojemu je, prema pisanju Pozora, izbor njegova oca u sabor trebao olakšati polaganje državnih ispita i osigurati mu definitivnu službu.⁷¹ I pravaška se je Sloboda nakon izbora osvrnula na tobožnjeg “stekliša”, navodeći kako se je ovaj iz oportunitizma odrekao pravaštva, a zatim se uz pomoć M. Hrvata dokopao vježbeničkog mjesta kod đakovačke podžupanije.⁷²

I svi drugi općinski činovnici su, izuzev Kovačevića, podupirali Sudarevića, pa je tako sudbeni kotarski pristav Tatomirović “tesao 'otca i mater šokačkim

68 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.

69 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

70 Josip Sudarević (Đakovo, 1859. – Đakovo, 1895.), činovnik. Godine 1884. bio je perovodni vježbenik u Đakovu, 1886. godine je imenovan kotarskim pristavom za đakovački kotar, a kasnije je bio i županijski perovođa. Za vrijeme studija prava u Zagrebu novčano ga je podupirao i biskup Strossmayer, pod uvjetom da ne bude “starčevićijanac” i “da se ne zanemari i da dane zaman ne trati po kavanah”. Strossmayer je zamolio Račkog “da pazi na tog mladog čovjeka”, očito u strahu pred sve izraženijim širenjem Starčevićeve misli na Sveučilištu. Ta strahovanja su bila opravdana i mladi je Sudarević doista krajem 1879. godine sudjelovao u izgredima pravaških studenata zbog čega je bio osuđen na 3 dana zatvora, a Senat Sveučilišta mu je izrekao ukor. F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 26. X. 1877., *KRS*, II, 128.; J. J. Strossmayer – F. Račkom, Đakovo 6. VIII. 1879., *KRS*, II, 229.; J. TURKALJ, *Nosioci pravaške misli*, 153.

71 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

72 “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

popovom’”, a u agitaciju za Sudarevića se bio uključio i Dragutin Kršnjavi, brat Izidora Kršnjavog, tada perovođa pri đakovačkoj podžupaniji.⁷³ Izidor Kršnjavi je upravo pred ove izbore prišao Khuenu i tako raskinuo veze sa svojim pokroviteljem Strossmayerom.⁷⁴

Može se primijetiti kako je i inače za izbora 1884. godine na strani “mađarona”, a protiv Strossmayera, nastupao velik broj nekadašnjih biskupovih štovatelja, pobornika i bliskih suradnika iz đakovačke sredine (Mirko Hrvat, Hugo Sudarević, Vatroslav Rački, Vatroslav Donegani...), pa je Sloboda likujući izvjestila kako se je u Đakovu za izbora moglo opaziti “umiranje Strossmayerovo”, i u nastavku: “Da, umiranje; jer kad te ostavljaju ne samo stari prijatelji, već i vlastiti rođjaci, to znači više nego umirati. Pade ugled, pade i tobožnja slava”.⁷⁵ Definitivnom razlazu Strossmayera i Kršnjavog je, barem što se biskupa tiče, pridonijelo i djelovanje Izidorovog brata Dragutina, koji se je prema biskupu i biskupijskoj gospoštiji ponašao “skoro ko razbojnik”⁷⁶, a i u drugim je pitanjima bio vjerni Cuvajev “poslušnik”.⁷⁷

Nema sumnje da je i Mirko Hrvat, dugogodišnji đakovački zastupnik, u dane pred izbor navraćao u Đakovo i svojim autoritetom potpredsjednika raspuštenog Sabora podupirao Sudarevićev izbor, ali dopisnik Pozora je, vjerojatno, u okviru predizbornih borbi, pretjerivao kad je izvještavao da Hrvat u Đakovu radi “iz svih silah” protiv Vojnovića, te obilazi “od kuće do kuće, upotrebljujući kao agitarno sredstvo nezadovoljstvo nekih ljudi s tamošnjom vlastelinskom upravom”.⁷⁸ Ovu Pozorovu tvrdnju su ubrzo demantirali i đakovački narodnjaci, navodeći kako se Hrvat već neko vrijeme nalazi u Sotinu⁷⁹, te tako stoji podalje od đakovačkih izbornih gibanja.⁸⁰

73 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

74 Ivan KRTALIĆ, “Iso Kršnjavi ili pozicija subjekta u centru”, predgovor u: Iso KRŠNJAVI: *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knjiga prva, Zagreb, 1986., V-VI.

75 “Izbori po Hrvatskoj”, *Sloboda*, br. 219, Zagreb, 26. IX. 1884., 3.

76 J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 5. X. 1884., *KRS*, III, 145.; usp. I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 263.

77 Dragutin Kršnjavi je odigrao najistaknutiju ulogu pri “rastepljanju” Hrvatskog pjevačkog društva “Sklad”. M. HORVAT, *Spomenica “Sklad” – “Preradović”*, 90.-102.; J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 24. XII. 1886., *KRS*, III, 271.-272.

78 “Izborna gibanje”, *Pozor*, br. 207, Zagreb, 9. IX. 1884., 2.

79 Mirko Hrvat se kandidirao u izbornom kotaru Sotin i ondje bio poražen od prof. Tadije Smičiklase, kandidata Neodvisne narodne stranke. I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 258.

80 “Zur Wahlbewegung”, *Die Drau*, br. 74, Osijek, 14. IX. 1884., 2.; I pravaška je *Sloboda* na sličan način napala M. Hrvata. Štoviše, pogrešno je navela da je on protukandidat Vojnoviću u Đakovu, te da u tu svrhu koristi sva sredstva, uvodeći čak razdor u pojedine obitelji. “Izborna gibanje”, *Sloboda*, br. 206., Zagreb, 10. IX. 1884., 2.

Budući da je biračko pravo bilo iznimno restriktivno – bilo je tek 250 izbornika - objema suprotstavljenim stranama u Đakovu nije bilo teško okvirno izračunati koliku podršku uživaju njihovi kandidati. Vojnovičevi izbornici su tako dan prije izbora računali na većinu od 15 do 20 glasova, ali Vojnovičeve prednosti je bio svjestan i sam Cuvaj. Da bi promijenio omjer u Sudarevićevu korist podžupan je tog dana posjećivao kuće izbornika, a uvečer je, uz pratnju svojih činovnika, obilazio đakovačke gostionice. Neke izbornike je uspio potkupiti, a neke je, navodno, toliko opio da su se neodvišnjaci sutradan s mukom okupili. Istovremeno su oružnici proganjali oporbene agitatore i već u 21 sat su ih tjeroali sa ulica i branili im ulazak u privatne kuće. U svakoj su ulici od 20 sati te večeri do 8 sati idućeg, izbornog jutra dežurala po 2 oružnika i mjesto je, po pisanju Pozora, bio “tako rekuć u obsadnom stanju”.⁸¹

Potrebno je naglasiti da su politička zbivanja u Đakovu i Đakovštini u velikoj mjeri obilježena razmjerno heterogenom nacionalnom/etničkom strukturom stanovništva. Politika i kandidati Narodne stranke su pridobili potporu većine Mađara, Srba i Nijemaca, a političko opredjeljenje Mađara i Nijemaca je uvelike uvjetovano činjenicom da se najveći dio njih doseljava iz ugarskog dijela Monarhije.⁸² Kada je, pak, u pitanju đakovačka židovska zajednica, čini se da se je ona također u najvećem broju svrstala uz kandidate Narodne stranke. Jedan od onih koji su nedvojbeno podržali oporbu bio je trgovac Adolf Kohn.⁸³ On je, naime, u Narodnim novinama bio napadnut od Sudarevićeve strane kao “zabludjela ovčica” i “odmetnik” “vriedne izraelitske općine”, budući da su, navodno, svi ostali “čestiti sugradjani Izraelićani dušom i tielom” bili za Sudarevića.⁸⁴

U vanjskom đakovačkom kotaru predizborni dani su protekli znatno mirnije, premda napetosti i objede nisu izostale. To se prvenstveno odnosi na poteškoće koje su pratile oporbenog kandidata Derenčina i njegove aktivnosti u kotaru.

Odmah nakon odustajanja od kandidature u Zagrebu, Derenčin je “na poziv prijatelja” otišao u Đakovo kako bi vidio nailazi li njegova kandidatura na odaziv. Neposredno po dolasku naišao je na pritisak lokalnih vlasti što ga je nagnalo da

81 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

82 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 83.

83 Adolf Kohn (? , 1842. – Đakovo, 1912.), trgovac. Bio je predstojnik židovske bogoštovne općine u Đakovu od 1876. do smrti 1912. godine i za njegova je predstojništva podignuta sinagoga i stan za rabina s vijećnicom. /M. HORVAT/, *Nekoliko podataka*, 2.-3.

84 Kohn je u Đakovu stekao značajan imetak, i autor teksta je naglasio da je poznato kako je u “mali gradić došao gol kao prst” i “tko ga je podigao do blagostanja i sreće”. Upravo stoga se dalje izražava čuđenje zbog Kohnova “vojevanja” protiv vlade “koja pravedno zaštićuje Izraelićane” i njegova iznevjerenja prijatelja i istovjernika, uz opasku da je sve to registrirano “za buduće ravnjanje”. “Izborno kretanje”, *Narodne novine*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.-3.

istoga dana, 15. rujna, banu uputi brzojav sa zahtjevom da intervenira kod istih. U brzojavu je naveo da je upravitelj požupanije odredio za njim potjeru oružnika, uz nalog da mu se mora smjesta predstaviti pod prijetnjom ozbiljnih posljedica. Cuvaj je, naime tvrdio da kandidat mora osobno prijaviti kandidaturu, dok je Derenčin taj zahtjev držao protuzakonitim i odbijao mu se pokoriti. U istom je brzojavu protuzakonitim nazvao i Cuvajevo rastjerivanje izbornika koji su se s njim, Derenčinom, po kućama sastajali i dogovarali. Bana je također obavijestio da ga neprestano čuvaju i prate dva oružnika, izrazivši nadu da će ban odvratiti oblasti od postupka koji izazivlje izgrede, a koje je, kako kaže, samo trijezni nagovor njegov i njegovih prijatelja osujetio. Na kraju brzojava je naveo i kako je upravo saznao da su dva izbornika zbog izjašnjavanja za njega sprovedena u požupanijski zatvor.⁸⁵

O tom Derenčinovom pojavljivanju u kotaru su izvijestile i Narodne novine kratkim i zanimljivim dopisom upitnog sadržaja. Njegov dolazak u Đakovačku Satnicu je opisan kao “prvi pokus dr. Derenčina, da odvrati Satničane od vladine stranke”, i, kako je rečeno, zlosretno je propao. U Derenčinovoj je pratnji bio i Milko Cepelić, i navodno bi zlo prošli da nije slučajno naišao podžupanijski činovnik. Zahvaljujući činovniku uspjeli su na biskupskoj kočiji pobjeći, praćeni povicima “prevarili ste nas al’ sad više nećete”.⁸⁶

Iz Zagreba je u Đakovo došao i, po svemu sudeći, prvenstveno protiv Derenčina agitirao i Vatroslav Rački.⁸⁷ Franjo Rački je za vrijeme izbora boravio u Rusiji, a po povratku je bio obaviješten o zbivanjima koja su pratila izbore u Hrvatskoj, pri čemu je posebno bio razočaran ulogom svog brata. Vatroslav Rački je gotovo dvadeset godina službovao na biskupijskom vlastelinstvu, ali je 1882. godine na inzistiranje samog Strossmayera, koji nije bio zadovoljan njegovim radom, morao napustiti službu.⁸⁸ Pozor je kasnije pisao kako Sudareviću izbor jamči da će i svog zeta (misli se upravo na Vatroslava Račkog) promaknuti u šumarskoj službi.⁸⁹ Gotovo ispričavajući se zbog bratovog ponašanja, Rački je

85 “Brzjavu ‘Pozorovi’”, *Pozor*, br. 212, Zagreb, 15. IX. 1884., 3.

86 “Izborna kretanje”, *NN*, br. 213, Zagreb, 15. IX. 1884., 3.

87 Vatroslav Rački (Fužine, 1842. – Đakovo, 1917.), šumarski stručnjak. Šumarstvo učio na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima (1862 – 1864), a od 1864. do 1882. godine radi na đakovačkom biskupijskom vlastelinstvu. Nakon toga je kod Zemaljske vlade u Zagrebu. Jedan je od osnivača Hrvatsko - slavonskog šumarskog društva. “Vatroslav Rački”, *Šumarska enciklopedija*, sv. 3., Zagreb, 1987., 117. Vatroslav Rački je velik dio života proveo u Đakovu, oženio je Hedvigu, kćer Huga Sudarevića, i bio aktivni član mnogih đakovačkih društava. Kao kandidat Hrvatsko-srpske koalicije je 1906. godine na izboru u Đakovu poražen od Antuna Švarcmajera, kandidata Narodne stranke. M. MARKOVIĆ, “Đakovo i Đakovština”, 195.; S. FINK, *Spomenspis*, 6.-13.; R. HORVAT, *Slavonija*, 67.

88 J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 1. III. 1882., *KRS*, III, 12.

89 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

biskupu po povratku iz Rusije pisao: “Ako je istina, da se je i moj brat dao za nj (za Sudarevića – op. B. O.) u kortešaciju, znat ću i prema njemu svoju patriotsku dužnost ispuniti”.⁹⁰ Strossmayer je prijatelju u odgovoru potvrdio te vijesti: “O Vašem bratu mi vele, da je prot Derenčinu, pak bi valjda i prot Vami kano bijesan agitirao. Već sam dolazak njegov u ono vrijeme izborno dokaz je da je vladom poslan da agituje”⁹¹, a u idućem mu je pismu još pisao: “Što o vašem bratu čujem, tako je grdno, da Vam ne smijem ni pisati. Što ćemo? Vaš je, pak mu treba dobar nauk dati ter oprostiti”.⁹²

Sudeći prema novinskim člancima, agitacije u kotaru Vuka su također bile manje oštre od onih u Đakovu, a čini se da je po seoskim općinama osim samih kandidata malo tko agitirao. Barlovićevi izbornici su župnika Topalovića optužili da radi na sve moguće načine da bude izabran, konkretizirajući tužbu tek tvrdnjom da izbornicima obećaje isposlovati podjelu novca od prodanih općinskih šuma.⁹³

Topalović i njegovi agitatori, prema pisanju Pozora, nisu imali mogućnosti djelovati ni silom ni mitom, ali su ipak puno radili “otvorenom, muževnom i žarkom riečju, otvarajuć zasliepljenim oči tumačenjem istine te izticanjem zasluga g. Barlovića”. Barlovića su, navodno, i sâmi čuli dok je za sebe agitirao riječima: “Narode! U vladinih rukuh je novac što si ga dobio za prodane šume. Budeš li birao mene, ti ćeš taj novac za kratko vrieme dobiti na ruke. Nebudeš li, mjesto novca doći će ti u kuću ovrhovoditelj, promuntat te i baciti iz kuće”.⁹⁴

Izbor u trgovištu Đakovo

Izbor zastupnika u izbornom kotaru Đakovo trgovište se je, prema Cuvajevoj odredbi, imao održati u zgradi podžupanije a ne u “varoškoj kući”⁹⁵, i već u toj odluci su neodvišnjaci prepoznavali podžupanovu namjeru da kontrolira tijek izbora. Već u zoru na dan izbora, 17. rujna, izbornici obojice kandidata su se, prema ranijem dogovoru, počeli okupljati i bilo je jasno da će izborni čin proteći u velikoj neizvjesnosti i napetosti. Prvi su na biralište, “pod Vojnovićevim stijegom”, došli neodvišnjaci, a prema Pozoru bilo ih je 104, i očekivali su da će

90 F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 3. listopada 1884., *KRS*, III, 144.

91 J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 5. X. 1884., *KRS*, III, 145.

92 J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 10. X. 1884., *KRS*, III, 146.

93 “Izborna kretanje”, *NN*, br. 211, Zagreb, 12. IX. 1884., 2.

94 “Izbori”, *Pozor*, br. 219, Zagreb, 23. IX. 1884., 2.

95 “Varoškom kućom” su Đakovčani zvali zgradu općinskog poglavarstva.

pristići još 10 njihovih pristalica.⁹⁶ Pred biralište su, naravno, došli i svećenici, ali i biskup Strossmayer, koji nikad prije nije glasao. I taj podatak svjedoči o neizvjesnosti izbora.

Sudarevićevi izbornici su se okupljali pred načelnikovom kućom, gdje im je nuđen “zajutak i zalogajak”, a po okupljanju su u povorci, praćeni glazbom vatrogasnog društva, krenuli prema biralištu. Povorka je, uz klicanja pristaša i provokacije protivnika, prošla Školskom ulicom⁹⁷ preko Zrinskog trga⁹⁸ i zatim se duž Kasarničke⁹⁹ ulice uputila prema zgradi podžupanije.¹⁰⁰ Na čelu povorke su bili sudbeni kotarski pristav Tatomirović i perovođa Kršnjavi, a odmah po susretu dvaju strana izbile su napetosti i Cuvaj je morao smirivati strasti.¹⁰¹ Od tog trenutka pa do svršetka izbora odnosi među suprotstavljenim stranama su bili uzavreli, praćeni stalnim dobacivanjima, provokacijama i vrijeđanjima, a fizičko razračunavanje su sprječavali oružnici koje je Cuvaj postavio na biralište. “Bajonete žandarske” su razdvojile stranke tako da jedna drugoj nije mogla ni prići.¹⁰²

Izbor je trebao početi u devet sati, ali je Cuvaj, zbog kašnjenja Sudarevićevih glasača, početak oglasio pola sata kasnije. Tom prigodom je objasnio kako je oružništvo postavio isključivo radi održavanja reda, ali nije znao odgovoriti na pitanje oporbenjaka po kojem je to paragrafu učinio.¹⁰³

Na čelu izbornog odbora je, kako je i najavio, stajao Slavko Cuvaj, a i druga je dva člana sâm postavio pa tako oporba nije imala predstavnika u odboru. Ti članovi su bili Mirko Hrvat i Mijo Geiger¹⁰⁴, Nijemac, koji, prema kasnijim pritužbama oporbe, nije znao hrvatski ni čitati ni pisati.¹⁰⁵ Neznajući hrvatski, Geiger je, navodno, samo besposleno sjedio.¹⁰⁶ Službeni zapisnik je vodio županijski pisar Martin Mraz, a glasove su bilježili i Milko Cepelić te Ivan Becić, kontrolori postavljeni od strane oporbe.¹⁰⁷

96 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

97 Danas Ulica kralja Tomislava.

98 Početak današnje Ulice bana Jelačića.

99 Danas Ulica bana Jelačića.

100 “Iz Đakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74, Vukovar, 1. X. 1884.,2.; “Izbori za sabor”, *NN*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

101 “Iz Đakovštine”, *Sriemski Hrvat*, br. 74, Vukovar, 1. X. 1884.,2.

102 *Isto*.

103 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

104 Mihael (Mijo) Geiger (Đakovo, 1845. – Đakovo, 1894.), ratar i zemljoposjednik.

105 R. HORVAT, *Slavonija*, 51.

106 “Hrvatski sabor”, *Pozor*, br. 226, 1. X. 1884., 2.

107 *sto*; “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

Prema paragrafu 46. Zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 15. srpnja 1881. godine, glasanje je bilo javno, a izvršavalo se tako da su izbornici bili prozivani abecednim redom s izborne liste, s tim da su se prije zaključenja izbora još jednom imala pročitati imena onih izbornika koji prigodom prvog čitanja liste nisu bili prisutni.¹⁰⁸ Tek što se je počelo s prozivanjem izbornika i glasanjem, došlo je do novog neugodnog incidenta. Dan je bio iznimno topao, i biskup Strossmayer je s naslovnim biskupom risanskim Gašparom Radićem¹⁰⁹ i kanonikom Jurjem Tordincem¹¹⁰ stupio u zgradu podžupanije, kratko pozdravio članove izbornog odbora, a zatim sjeo neposredno uz njihov stol. Ubrzo je reagirao Mirko Hrvat, vjerojatno u bojazni da bi prisutnost trojice visokih crkvenih dostojanstvenika, a naročito Strossmayerova, mogla utjecati na izbornike. On je, nakon dogovora s predsjednikom odbora Cuvajem, zatražio od Strossmayera, Radića i Tordinca da se pridruže ostalim izbornicima i vani čekaju dok ne budu prozvana njihova imena. Obrazložio je zahtjev rekavši da je protivno zakonu da oni borave u blizini stola i da su pritom svi izbornici jednaki. Strossmayer, gotovo devedesetgodišnji Radić i Tordinac su ustali i uputili se prema ostalim Vojnovićevim izbornicima. Ovi su bili ogorčeni, klicali su Strossmayeru i žestoko protestirali protiv Hrvatova postupka. Vikali su Strossmayeru da će ga držati na rukama i zastavom štititi od sunca, a na to se je Cuvaj ponudio donijeti stolice, što je i učinio.¹¹¹

Objе strane su mogle pratiti omjer glasova koje su dobivali Sudarević i Vojnović, i kako je izbor odmicao, a nijedan kandidat nije ostvarivao značajniju prednost, započela je grozničava potraga za izbornicima koji se nisu pojavili na biralištu. *Die Drau* je kasnije pisala da su u tom prigodom stradali čak i biskupijski konji kojima se je išlo po Vojnovićeve izbornike¹¹², a slične optužbe je i *Pozor* uputio na račun Slavka Cuvaja.¹¹³

108 “Zakon od 15. srpnja 1881. ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”, *NN*, br. 165, Zagreb, 21. VII. 1881., 2.

109 Gašpar Radić (Vukovar, 1796. – Đakovo, 1885.) Zaređen 1819. a za kanonika-arhidakona imenovan 1860. godine. Bio je odlikovan čašću naslovnog biskupa risanskoga i velikog prepozita. Obnašao i službu generalnog vikara. M. SRAKIĆ, “Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu”, 276.

110 Juraj Tordinac (Đakovo, 1813. – Đakovo, 1893.). Zaređen za svećenika 1836. godine, kanonikom imenovan 1865. godine. Od 1865. do 1872. godine bio rektor sjemeništa u Đakovu. Aktivni sudionik ilirskog pokreta, istaknuo se i kao pjesnik. *Isto*, 277.-278.

111 Usp. “Local und Provinzial Nachrichten”, *Die Drau*, br. 77, Osijek, 25. IX. 1884., 2.; “Sa izbora u Đakovu koncem rujna”, *Sriemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.; “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

112 “Local und Provinzial Nachrichten”, *Die Drau*, br. 77, Osijek, 25. IX. 1884., 2.

113 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

Dok su još u tijeku bili pokušaji neodvišnjaka da na biralište dovedu još ponekog izbornika, podžupan Cuvaj je prijevremeno zatvorio biralište. Bilo je oko 11 sati i 30 minuta i prosvjedi neodvišnjačkih kontrolora nisu dali nikakvih rezultata.¹¹⁴ Cuvaj im, navodno, samo lakonski odgovorio: “Ja sam dovršio, na mojoj uri je sad dvanaest; a vi si vaše ure uredite”.¹¹⁵ Ovu Cuvajevu odluku je dopisnik Narodnih novina pokušao kasnije zaniijekati gotovo nevjerojatnom tvrdnjom: oporbenjaci “poskidaše na stolnoj crkvi kazala uprav sa one strane sata, koja je obrnuta prama kr. podžupaniji, gdje se je izbor obavljao, dočim su kazala na ostalih stranah tornjevah netaknuta ostala, a to samo za to, da se izbor preko opredieljena vremena zategne, dok se svi vjernici ne sakupe”!¹¹⁶

Cuvaj je ostao odlučan i odredio prebrojavanje glasova koje se je imalo obaviti u uredskim prostorijama podžupanije. Bio je, naime, u tom trenutku uvjeren da Sudarević ima dva glasa više. Brojenju glasova su nazočili i kontrolori neodvišnjaka, Cepelić i Becić, te su oni ubrzo ukazali na spornost glasa Ivana Knöbla. Pisar Martin Mraz je Knöbllov glas zapisao Sudareviću, a Cepelić i Becić su ga upisali Vojnoviću. Cepelić je inzistirao da se prebrojavanje prekine, da se dovede Ivana Knöbla i da ga se pod zakletvom ispita, ali Cuvaj je odbijao tu mogućnost govoreći da će se spornost Knöblova glasa ispitati kad završi prebroje glasovi. Mraz je govorio kako su na izboru bila dva Knöbla, i da su oba glasala za Sudarevića, a da je Ivan Knöbl čak bio i na doručku kod Sudarevića prije izbora. Cepelić je to demantirao tvrdeći da su na izboru bila tri Knöbla i da su dvojica glasala za Sudarevića, a treći, Ivan Knöbl, za Vojnovića. Također je govorio kako taj Knöbl nije bio na doručku kod Sudarevića i da se to može i pred sudom utvrditi. Kad su glasovi prebrojeni, ispostavilo se da je za Sudarevića, uključujući i glas Ivana Knöbla, glasalo 108, a za Vojnovića 107 izbornika. Budući da je u pitanju bio samo jedan glas, oporbenjaci nisu prestajali s prosvjedima, osporavali su ispravnost Mrazovog zapisnika i dovikivali su Cuvaju da se služi prevarama.¹¹⁷ Na to im je ovaj, navodno, rekao: “Ma da se nebo i zemlja ruši, Sudarević je izabran, jer je za mene samo ovo autentično, što je bilježnik zapisao, a ne što su oni”.¹¹⁸

Dok su trajala još sva sporenja oko zapisnika, u uredsku su sobu stupila još tri izbornika: Šimun Đurašić, Franjo Jakševac i Josip Leović. Oni su tražili da im se dopusti glasati, budući da je bilo još 15 minuta do podneva. Podžupan je rekao:

---

114 *Isto*; usp. R. Horvat, *Slavonija*, 51.

115 “Poslije boja”, *Pozor*, br. 217, Zagreb, 20. IX. 1884., 2.

116 “Izbori za sabor”, *Narodne novine*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

117 “Đjakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

118 “Sa izbora u Đakovu koncem rujna”, *Sriemski Hrvat*, br. 79, Vukovar, 1. X. 1884., 2.

“marim ja za to, ja sam izbor zaključio”; a nakon povika neodvišnjaka da krši zakon, dodao je: “ma da sam i prekršio zakon, čega nepriznajem, ja sam zaključio izbor i proglašujem Sudarevića za izabranog zastupnika”. Da bi potvrdio koliko ozbiljno misli, naložio je oružnicima da “očiste” sobu, tj. da rastjeraju sve prisutne, a oporbenjacima je nakon toga preostalo samo da izjave kako ulažu prosvjed i napuste biralište.¹¹⁹

Izbor u kotaru Vuka

Istoga je dana, 17. rujna, održan i izbor u Vuki. Biralište je bilo u općinskom uredu, a glasanje je počelo u 10 i zaključeno u 13 sati. Budući da je Slavko Cuvaj tog dana predsjedao izbornim odborom u Đakovu, izbor u Vuki je proveo vladin povjerenik Heikelman. Uz nazočnost jedne čete oružnika, na izbor su izašla 223 izbornika i pobijedio je vladin kandidat Stjepan Barlović. Barlović je dobio 125 glasova, a neodvišnjak Topalović 98 glasova.¹²⁰

Unatoč porazu, oporba je priznala da je izborni čin u Vuki protekao pravilno i glatko, pohvalivši čak zbog toga povjerenika Heikelmana. Naglašeno je da je ta činjenica obradovala sve osim “onu kumpaniju vojnika, koji su u Osieku spremni čekali, da oružanom rukom ukrote vučanske buntovne izbornike”. Za razliku od Topalovićevih, Barlovićevi su izbornici, navodno, nerijetko bili toliko pijani da su jedva mogli izustiti ime svog kandidata.

Iako je pohvalila tijek sam izbornog čina, oporba Barlovićev izbor nije držala slobodnim. Regularnost su osporavali velikom aktivnošću činovništva i oružništva koje je vršilo snažan pritisak na izbornike u predizbornim danima. U tim uvjetima oporba je 98 osvojenih glasova smatrala uspjehom, i zbog toga su za sebe “prisvajali” moralnu pobjedu. Glavnim razlogom zbog kojeg nisu i stvarno pobijedili označili su novac. Barlović je, navodno, uspio iskoristiti teško materijalno stanje mnogih izbornika i pridobiti ih obećanjima. Oporbenjaci su iz iskustva dvojili da će ta obećanja i ispuniti, a ustvrdili su da sigurno ne može biti njegova zasluga ako se obećano ispuni. Iznimno razočaranje je prevladavalo u vezi onih koji su “u zadnji čas rieč svoju pogazili, nas i svoje suobćinare iznevjerili i na biralištu onako žalostnu ulogu odigrali”, a najavljeno je da će se ti isti razočarati i prekasno kajati.

119 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

120 Usp. “Izbori”, *Pozor*, br. 219, Zagreb, 23. IX. 1884., 2.; “Die Wahlen”, *Die Drau*, br. 75, Osijek, 18. IX. 1884., 1.; R. HORVAT, Slavonija, 50.

Autor istog članka je riječima “Vele neki: Narod neće popove” otvorio ovu za njega vrlo bolnu, a za sva tri đakovštinska kotara karakterističnu temu. Ustvrđio je da je žalosna istina da se svećenstvo, a među njime naročito katoličko, nastoji na sve načine pred pukom omraziti, dodavši da to ne čine samo politički protivnici već i istomišljenici na ogromnu štetu stranke, a time i samog naroda. Ipak, u slučaju ovog kotara je odbio te ocjene, navevši da su za svećenika Topalovića najživlje radila dva-tri svećenika, da su se pod teškim pritiskom goloruki borili protiv bogatstva, svesilja, moći i ugleda, te da su usprkos svemu tome ostvarili značajan uspjeh, čime su pokazali da narod ne zazire od svećenstva.¹²¹

Izbor u vanjskom đakovačkom kotaru

Izbor za vanjski đakovački kotar se je održao 18. rujna, također pod Cuvajevim predsjedanjem izbornim odborom i također u zgradi podžupanije u Đakovu. Biralište je otvoreno u 10 i zatvoreno u 13 sati, a izbor je, očito, protekao znatno mirnije od izbora za trgovište dan ranije.

Od strane Lavoslava Jaića je upućena tek optužba da se je u više naselja, primjerice u Koritni, Mrzoviću i Semeljcima, s propovjedaonice korteširalo za kandidata Neodvisne narodne stranke Derenčina. Prema pisanju Die Drau, već je po dolasku izbornika na biralište bila upadljiva prevaga koju je imao vladin kandidat Jaić i ishod nije dolazio u pitanje.¹²²

Derenčinovi su, pak, izbornici, po svemu sudeći, još i prije zatvaranja birališta Pozoru u Zagreb poslali brzojav kojim su obavijestili da je izbor počeo i da će Derenčin pasti, dodavši da ono što se događa “prekoračuje granice vjerojatnosti” (spac. Pozor).¹²³

Derenčin je doista relativno velikom većinom pao na izboru. Na izboru se je pojavio 321 izbornik, od čega je za Jaića glasalo 214, a za Derenčina 107 izbornika. Ogorčena poražena strana je novog zastupnika Jaića, aludirajući na Derenčinovu stručnost, nazvala “čovjekom izvanrednih zakonotvornih sposobnosti”.¹²⁴

---

121 “Izbori”, *Pozor*, br. 219, Zagreb, 23. IX. 1884., 2.

122 “Local und Privinzial Nachrichten”, *Die Drau*, br. 77, Osijek, 25. IX. 1884., 2.

123 “Izbori”, *Pozor*, br. 215, 18. IX. 1884., 3.

124 “Izbori”, *Pozor*, br. 216, 19. IX. 1884., 1.; R. HORVAT, *Slavonija*, 50.

Verifikacija Sudarevićevog mandata

Đakovački su neodvišnjaci 24. rujna doista uputili dug i detaljan prosvjed Saboru i u njemu su naveli sve nepravilnosti i nasilja koja su pratila izbor, naglasivši na početku da je Sudarevićev izbor rezultat najbrutalnijeg nasilja i samovolje Slavka Cuvaja. U prosvjedu su tvrdili da su ratari Mato Baličević i Roko Carević, opančar Nikola Kuburić, čičmar Nikola Sarčević, kovači Ivan Sarčević i Luka Mandić, lončar Mato Tomić i još neki bili od strane Sudarevićevih korteša “noć pred sam izbor i u jutro na dan izbora podmićeni novcem”, a da je novac nuđen i Stjepanu Teisteru (5 forinti) te Mati Ratinčeviću (30 forinti), ali da su ovi ipak glasali za Vojnovića. Ovi slučajevi podmićivanja nisu bili najvažniji prigovori ali su, kako se kaže, navedeni da Sabor ipak sazna za njih i da ne ostanu zaboravljeni.

Posebna je pažnja u prosvjedu pridana ranijem zatvaranju birališta te spornom glasu Ivana Knöbla, pa je tako prosvjedu priložena i izjava dotičnog, u kojoj pred tri svjedoka potvrđuje da je glasao za Vojnovića, a ne za Sudarevića. Knöblovu je izjavu trebalo potkrijepiti i pozivanje na svjedoke, među kojima su neki bili i Sudarevićeve pristalice (Josip Laubner, Mijo Geiger, Josip Priseker).

U prosvjedu je navedeno i niz manjih pritužbi. Navedeno je da Sudareviću, osim Knöblovog, treba oduzeti i glas Stjepana Čajkovca, budući da je ovaj bio potpuno pijan i nesvjestan, a Cuvaj je iznudio njegov glas. Daljnjom je nekorektnošću smatrano to što izbornu listinu nije čitao predsjednik izbornog odbora, kako je bilo na prijašnjim izborima, već podvornik podžupanije Franjo Ruszkovsky. Drugi put je, pak, imena izbornika koji pri pravom čitanju nisu glasali čitao Cuvaj, ali tako tiho “da od izbornika nitko nije ni čuo njegova čitanja”.

Smatrajući da su tim i još nekim podacima i činjenicama dokazali da Sudarevićev izbor počiva na kršenju zakona i prevari učinjenoj od strane izbornog odbora, konkretno bilježnika Martina Mraza, prosvjednici su od Sabora zatražili da poništi izbor. Naglasili su da će u suprotnom kod njih “oživjeti uvjerenje, da je u Hrvatskoj nastalo doba, kad je svakomu slobodno bez kazne kršiti i gaziti zakon na uštrb javnoga morala, na štetu pravnoga reda, na zator pravne sviesti i pojedinaca i celoga naroda, te na očito poniženje svakoga državnoga autokriteta”.

Zatraženo je također da Vojnović bude proglašen narodnim zastupnikom ili da, u drugom slučaju, u Đakovo bude poslano povjerenstvo koje bi provelo istragu i obavilo pripreme za ponavljanje izbora.

Prosvjed je sastavio odvjetnik Đuro Kovačević, a potpisali su ga još Juraj Tordinac, Gabro Babić, Juraj Streit, Gašpar Radić, Anđelko Voršak, Josip

Kuhner, Antun Brašnić, Matija Pavić, Milko Cepelić, Mijo Senc, Stjepan Kelek, Mato Strac, Ivan Laudenbach, Josip Rieger, Miroslav Weiss i drugi, ukupno 62 izbornika. U prosvjedu je zatraženo da Sabor Sudarevićev izbor proglašim spornim i da u Đakovo pošalje svoje povjerenstvo koje bi istražilo tijekom izbora.¹²⁵

Unatoč svim nezakonitostima i nepravilnostima koje su onemogućile izbor njihovog kandidata, a koje su naveli u prosvjedu, đakovački oporbenjaci nisu imali iluzija da bi njihov prosvjed mogao uspjeti i izglednijom su držali mogućnost da Cuvaj bude odlikovan.¹²⁶

Zasjedanje novog Sabora je započelo svečanim otvaranjem 30. rujna 1884. godine, i među prvim zadacima su bile verifikacije mandata. Na 2. sjednici, 1. listopada, zastupnici su podijeljeni u pet verifikacijskih odsjeka.¹²⁷ Istog su se dana odsjeci konstituirali i izabrali svoje predsjednike i izvjestitelje, da bi sutradan, 2. listopada, razmatrali vjerodajnice.¹²⁸ O prosvjedu đakovačkih izbornika protiv izbora Huga Sudarevića je odlučivao III. verifikacijski odsjek, a u njegovom su sastavu nadmoćno dominirali zastupnici Narodne stranke.¹²⁹

Stjecajem okolnosti je prigodom konstituiranja ovog odsjeka za predsjednika određen upravo Mirko Hrvat, a izvjestitelj je bio urednik Narodnih novina Miloš Zec¹³⁰, također iz Narodne stranke.¹³¹ Svi odsjeci su posao verifikacije i dovršili 2. listopada, a III. odsjek je odbacio sva tri prosvjeda koja je razmatrao, pa tako, što se je i očekivalo, i prosvjed protiv izbora Sudarevića.¹³² Usprkos tome, čak su i Narodne novine prosvjed đakovačkih izbornika ocijenile kao "jedan od najbolješnjih i najvješitije sastavljenih". Dakako, oko odluke III. odsjeka ipak ni najmanje nisu dvojile, ponajprije zbog kontradiktornosti u očitovanjima Ivana Knöbla, koji "dopušta mogućnost da je mjesto Vojnovićeva izrekao ime Sudarevićevo".¹³³

Nakon još jednog razočaranja Srijemski Hrvat je kritizirao postupak verifikacije izbora u Saboru, ocjenjujući ga "najprimitivnijim", ponajviše iz razloga što su odsjeci, pretvoreni u "neku vrst porote", neprizivo proglašavali

125 "Hrvatski sabor", *Pozor*, br. 226, 1. X. 1884., 2.-3.; usp. R. HORVAT, *Slavonija*, 49.-51.

126 "Đakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 3.

127 I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 265.

128 "Đakovački izbori", *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

129 Sastav ovog odsjeka vidi u: "Iz sabora", *Sloboda*, br. 223, Zagreb, 1. X. 1884., 3.

130 Miloš Zec (Kukuruzari, 1843. – Zagreb, 1896.), publicist. Završio pravo u Zagrebu, u uredništvo *Narodnih novina* stupio 1864. godine, a kasnije im je bio i dugogodišnji odgovorni urednik. Bio je narodni zastupnik i član srpskog narodno-crkvenog sabora u Srijemskim Karlovcima. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1925., 290.

131 "Verifikacionalni odsjeci", *NN*, br. 228, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

132 "Iz verifikacionalnih odsjekah", *Sloboda*, br. 226, Zagreb, 4. X. 1884., 3.

133 "Verifikacionalni odsjeci", *NN*, br. 228, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

izbore prijepornim ili neprijepornim.¹³⁴ Međutim, ne smije se propustiti primijetiti da Vojnovićevi izbornici ipak za rezultat izbora nisu krivili isključivo “mađarone”, već je na jednom mjestu đakovački dopisnik Pozora priznao da Vojnovićev poraz zbog neorganiziranosti pada na sramotu đakovačke oporbe.¹³⁵

S konačnim se je ishodom najteže pomirivao Đuro Kovačević. On se putem Pozora obratio Sudareviću jednim “pismom” u kojem je kroz niz “pitanja” još jednom njega i Cuvaja optužio za prevaru. U ovom, kako sâm kaže, “nadopunjuku prosvjeda”, Kovačević piše kako je nekoliko dana prije ratifikacije Sudarevićevog mandata sjedio u jednoj đakovačkoj gostionici sa zastupnikom Vasom Đurđevićem¹³⁶, i da mu je ovaj već tada objasnio da je njihov prijedlog bezizgledan. Đurđević mu je rekao da će saborska većina, kojoj je i sâm pripadao, naprosto verificirati Sudarevićev mandat i tako izbjeći rizik da pri ponovljenom izboru bude izabran oporbenjak. Kovačević je konkretno Sudarevića i Cuvaja optužio da su Ivana Knöbla potkupili zajmom iz zemljišnih zaklada, iskoristivši tako njegovo teško materijalno stanje.¹³⁷

Krajem listopada je u saborskoj debati sudjelovao i ban Khuen-Héderváry, te u vezi brojnih prigovora na miješanje Vlade u zadnje izbore rekao: “Kod izbora razvijale su stranke, protivne sadašnjem sustavu, silnu agitaciju. I vlada nije mogla u interesu mira i poretka skrštenih ruku stajati... U borbi između stranke one, koja brani zakonito stanovište, i stranaka, koje vojuju proti zakonitom stanju u zemlji, jasno je označeno mjesto činovništvu, a to je isto mjesto ono po dužnosti svojoj zauzelo”.¹³⁸ Time je ban dao “legitimitet” svim činovničkim pritiscima i nasiljima koja su pratila izbore u Hrvatskoj, a dijelom još jednom najavio kakav je sustav vladavine odlučio izgraditi.

I dok su đakovački vladinovci slavili “sviestno đakovačko gradjanstvo” i izbor “toli uglednog i poštovanog”¹³⁹ muža, u redovima poraženih je

134 “Ovjerovljenje saborskih zastupnika”, *Sriemski Hrvat*, br. 81, Vukovar, 8. X. 1884., 1.

135 “Đakovački izbori”, *Pozor*, br. 227, Zagreb, 2. X. 1884., 2.

136 Vasa Đurđević (Osijek, 1841. – Beč, 1915.), odvjetnik i političar. U Osijeku se od 1969. počeo baviti političkom djelatnošću kao član srpskog narodno-crkvenog sabora. Za zastupnika u Hrvatskom saboru izabran u Dalju 1875., a kasnije mu je, sve do sloma Khuenove Narodne stranke (1906.), izborna jedinica bio kotar Irig u Srijemu. Od 1884. prvi potpredsjednik Sabora, a predsjednik 1893. i 1899. godine. Zastupao srpske interese u Hrvatskoj i Slavoniji, pobornik srpske narodno-crkvene autonomije, ali je, u skladu s Vladinom politikom, prihvaćao i odluke koje nisu odgovarale opoziciji oko Srpske samostalne stranke i *Srbobrana*, pa je na stranicama tog lista često bio optuživan za izdaju srpstva. Damir AGIČIĆ, “Vasa Đurđević”, HBL, 3., Zagreb, 1993., 770.-771.

137 “Priposlano”, *Pozor*, br. 237, 14. X. 1884., 3.

138 I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 277. Za svoga je banovanja Khuen često u Saboru na sličan način i sam izravno reagirao na istupe opozicijskih zastupnika ili na vješt način opravdavao svoje poteze, pa je doista bio prvi ban “vođa” većine. M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, 415.

139 “Izbori za sabor”, *NN*, br. 222, Zagreb, 25. IX. 1884., 2.

prevladavalo razočarenje i rezigniranost. Kosta Vojnović je zapisao: “Vidjevši rascjepkanost malo ne neizlječivu stranaka i osujećeno svako moje nastojanje za slogu raznih frakcija opozicije u oči pogibli¹⁴⁰, koja je prijetila samostalnosti Hrvatske, dao sam se samo za nevolju opet kandidirati u Đakovu, da mi se ne bi predbacilo, da sam ostavio na cjedilu svoj izborni kotar, i da ne bih pravio neprilika ljubljennomu svome ocu i biskupu. Bio sam u Dubrovniku, te sam uživao zemaljski raj u čarobnom Gružu, kad mi dođe vijest, da sam na izbornom polju propao za jedan glas, samovoljno oduzet meni, a upisan na korist vladinog kandidata po povjerenstvu. Zahvalio sam i zahvaljujem božjoj Providnosti na tom lijepom daru”.¹⁴¹ Sliènog je tona i pismo koje je Vojnović pisao biskupu: “Moj premili Preuzvišeni! Kad sam obaznao, da sam propao na biralištu u Đakovu (što me, ispovjedam, nije iznenadilo, jer su mi lani u Đakovu sjemeništni profesori kad su me posjetili unapried moj pad proricali) moja supruga i ja pomislismo prije svega na vašu bol, i na onu dobroga našega Cepelića. Ovo nas je tištilo, i tišti. U ostalome, nazrievam, moj Preuzvišeni, u onomu glasu varkom meni oduzetu kod izbora, po komu sam propao kod izbora, vidljivi znak milosrdja božijega napramu meni, kojemu sam se mirno i zadovoljno pokorio...”¹⁴²

Još više nemoći i razočarenja nalazimo u pismu koje je Franjo Rački, dan po povratku iz Rusije, pisao Strossmayeru: “Žao mi je što je Kosta, prem samo uslijed nepodopština, propao. Ogavne su okolnosti, uz koje je izbor u Đakovu obavljen; znakovi najveće depravacije i skrajnje nezahvalnosti itd. Znam, da Vas je sve to ražalostilo, ali ne koristi ništa. To pokazuje, da nam društvo, osobito inteligencija, boluje. Treba smišljati način, kako da se ova rana izliječi. Politički sustavi jesu od danas do sutra, ali bolest moralna može opasnija biti”.¹⁴³

Po naravi nagao i žustar, biskup je u pismu odgovarao: “Na nijednom ipak ovdje mjestu ne bi resursirali, da nisu brutalnim načinom upravo zakon kršili. Kod Koste Vojnovića učinili su to latrocinalnim upravo načinom. Vidi se iz svega, da je divlji nerast Hrvat i Cuvaj iste naravi čovjek, da su ponijeli iz Zagreba pozitivni nalog, da makar najskrajnijom nepravdom i bezobzirnim kršenjem zakona izbor Vojnovićev osujete. To je – mislili su – udarac i za me. Lude!”¹⁴⁴

140 Upravo je Vojnović krajem 1883. godine u ime Neodvisne narodne stranke a u smislu prijedloga F. Račkog – izraženog u novom programu neodvišnjaka – pregovarao o sporazumu sa Strankom prava. U jednom su trenutku pregovori, u kojima su sudjelovali i Fran Folnegović te David Starčević, pobudili u Vojnovića “najtvrde nade” u uspjeh sporazuma. M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, 430.-431.

141 F. ŠIŠIĆ, “Dr. Konstantin knez Vojnović Užički”, 91.

142 K. Vojnović – J. J. Strossmayeru, Gruž, 26. IX. 1884., AHASU, SO, XI-A/Voj. Ko. 133.

143 F. Rački – J. J. Strossmayeru, Zagreb 3. X. 1884., KRS, III, 144.; usp. I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 259.

144 J. J. Strossmayer – F. Račkomu, Đakovo 5. X. 1884., KRS, III, 144.; usp. I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, II, 259.

Desetak dana kasnije Rački je ponovno tješio prijatelja: “Vidi se, da je neuspjeh izbora đakovačkoga, silom i prevarom izveden, na Vas takav utisak učinio, da sve vidite u crnom. Ako i nije onako, kako bi trebalo da bude i kako bi moglo biti, nije opet tako opako. Kada su protivnici laćali se onakvih sredstava, tim su posvjedoćili, da nemaju u zemlji ćvrsta temelja”.¹⁴⁵

Zaključak

Premda je već na izborima 1881. godine Neodvisna narodna stranka u Đakovštini izgubila dva od tri kotara, izbore 1884. godine su više nego prethodna dva obilježile raznovrsne neregularnosti uslijed ćega je Neodvisna narodna stranka u Saboru izgubila jedinog preostalog zastupnika iz Đakovštine, a ujedno i jednog od svojih prvaka i najistaknutijih zastupnika.

Sva tri izabrana zastupnika vladajuće Narodne stranke bila su roćeni Đakovćani, a razočarana đakovaćka oporba ih je okarakterizirala raznim pogrđnim imenima. Pa iako su, s jedne strane, izrazi poput “patuljci naroda” preoštri, neosporno su, s druge strane, barem dva od tri na izborima pala kandidata (Vojnović, Derenćin) bili istaknute i zaslućne osobe znanstvenog i politićkog života ondašnje Hrvatske.

Podžupan, naćelnik i velik dio ćinovništva su iskoristili moć koji im je poloćaj prućao kako bi utjecali na ishod izbora, ali i đakovaćki oporbenjaci nesumnjivo snose dio odgovornosti za ishod izbora. Objašljenje sloma Neodvisne narodne stranke u navedena tri kotara se krije u brojnim pojedinostima đakovštinskog politićkog, društvenog, kulturnog i gospodarskog ćivota, a nesumnjivo dijelom i u prilićno heterogenom sastavu stanovništva. Oćigledan je, naime, sukob podžupanijskog i općinskog ćinovništva s jedne strane, te svećenstva i biskupijskog vlastelinstva s druge strane. Pri tome je, po svemu sudeći, prvaj strani u velikoj mjeri uspjelo iskoristiti prisutno stanovito nezadovoljstvo vlastelinskom upravom, usmjeriti ga prema oporbenim kandidatima i biskupu Strossmayeru, a ponajviše Vojnovića predstaviti kao iskljućivo “popovskog”, odnosno Strossmayerovog kandidata. Osim toga, na pobjedu đakovaćkog naćelnika Sudarevića, Jaića i Barlovića na ovim je izborima utjecaja imalo i to što su ih njegovi agitatori isticali kao “domaće sinove”, odnosno moćemo zakljućiti da su programi stranaka našli vrlo malo odraza u predizbornoj kampanji.

---

145 F. Raćki – J. J. Strossmayeru, Zagreb 15. X. 1884., *KRS*, III, 146.

Neodvisna narodna stranka je i u cjelini gledano doživljela pad na izborima 1884. godine. Međutim, izniman uspon je ostvarila Stranka prava s 24 osvojena mandata pa je tako oporba skupno ostvarila znatan uspjeh. Đakovački izbori 1884. godine su nagovijestili u kakvim će se okolnostima odigravati naredni izbori u Đakovu i Hrvatskoj uopće za Khuenovog banovanja. Khuen je, suočen s relativnim uspjehom oporbe na izborima 1884. godine, odlučio upravo izgradnjom izbornog sustava i provedbom izbora osigurati “čvrst temelj” svojoj vladavini.

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN ĐAKOVO AND THE SURROUNDING AREA IN 1884

SUMMARY

Starting from the documents and newspaper articles and partially some archivalia, the author tries to analyse the course and the results of the parliamentary elections in Đakovo constituency in 1884. This was a very interesting but inadequately presented episode of the local history- which was also a historical episode in the development of Croatian parliamentarism at the time of the civil governor – ban Dragutin Khuen-Héderváry. The author pays attention particularly to the biographies of candidates, but also of other people involved in the elections- concluding that many of them have been disregarded in the former articles dealing with that period of the local history.